Check Point Threat Extraction secured this document
Get Original

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

ÇEVRECİ DAVRANIŞLARDA BULUNMA VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hilal Nur KAVALCI

BURSA - 2019

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

ÇEVRECİ DAVRANIŞLARDA BULUNMA VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hilal Nur KAVALCI

Danışman:

Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

BURSA - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uludağ Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı'nda 701621005 numaralı Hilal Nur KAVALCI'nın hazırladığı "Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 03/09/2019 günü …….. saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının …….. (başarılı/başarısız) olduğuna …… (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK
Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim GÜRSES
Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Ali AYTEN
Marmara Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

..03../..09../ 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 22/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: **ÇEVRECİ DAVRANIŞLARDA BULUNMA VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **60** sayfalık kısmına ilişkin, 22/08/2019 tarihinde şahsım tarafından ***Turnitin*** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı ***%10***'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç

2- Alıntılar hariç/dahil

3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

22/08/2019

Adı Soyadı: Hilal Nur KAVALCI
Öğrenci No: 701621005
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **"Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi"** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

06 / 09 / 2019

Adı Soyadı: Hilal Nur KAVALCI

Öğrenci No: 701621005

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Din Psikolojisi

Statüsü: Yüksek Lisans Tezi

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Hilal Nur KAVALCI

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Bilim Dalı : Din Psikolojisi

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı : xii + 69

Mezuniyet Tarihi : …./…./2019

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

ÇEVRECİ DAVRANIŞLARDA BULUNMA VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

İçinde bulunduğumuz çağın başat problemlerinden birisi şüphesiz çevre sorunlarıdır. Sorunların meydana gelmesindeki en büyük rol insanoğluna aittir. Kişilerin düşünce, tutum ve davranışlarına yön veren etkenlerden birisi de dindir. Dolayısıyla çevre sorunlarının çözümüne yönelik yapılan çalışmalarda insan ve tabiat ilişkilerini belli bir sisteme oturtan dinlerin göz ardı edilmesi düşünülemez.

Bu araştırma Müslüman bireylerin çevreci davranışlarda bulunma durumları ile dindarlık yönelimleri arasındaki ilişkiyi çeşitli değişkenler açısından ortaya koymayı amaçlamaktadır. Teorik ve alan araştırması olmak üzere iki bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde, araştırmanın yöntemi ve kavramsal çerçevesi, çevre, çevre bilinci, çevre sorunları ve sebepleri, din ve dindarlık tanımları, çeşitli dindarlık tipolojileri, çevre ve din ilişkileri dokümantasyon yöntemiyle incelenmiştir. İkinci bölümde ise araştırma bulguları ortaya konulmuştur. Dindarlık yönelimi ile çevreci davranışlarda bulunma arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere farklı demografik özelliklere sahip 378 kişiden oluşan örneklem grubuna "Çevreci Davranışlar Ölçeği" ve "Dini Yönelim Ölçeği" nden oluşan bir anket formu uygulanmıştır.

Bulgular, iç güdümlü dindarlık ile "israftan kaçınma" arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu; dış güdümlü dindarlık ile çevreci davranışlar arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermiştir. Yine bulgulara göre, çevreci davranışlar ile bazı demografik değişkenler arasında olumlu ilişkiler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevreci Davranışlar, Din ve Çevre, İç Güdümlü Dindarlık, Dış Güdümlü Dindarlık.

ABSTRACT

Name and Surname : Hilal Nur KAVALCI

University : Bursa Uludag University

Institution : Social Science Institution

Field : Philosophy and Religious Science

Branch : Psychology of Religion

Degree Awarded : Master's Thesis

Page Number : xii + 69

Degree Date : …. /…. / 2019

Supervisor : Assoc. Prof. Ahmet ALBAYRAK

RELATIONSHIP BETWEEN ENVIRONMENTAL BEHAVIOURS AND RELIGIOSITY

One of the major problems in this day and age is undoubtedly environmental problems. Human beings play a major role in the emergence of problems. Religion is one of the factors that shapes people's thoughts, attitudes, and behaviors. Therefore, it is unthinkable not to include the religions that place human and nature's relations in a certain system in the studies conducted for the solution of environmental problems.

This study aims to reveal the relationship between the environmental behaviors of Muslim individuals and their religiosity orientations in terms of various variables. The study consists of two parts. In the first part, theoretical and field research, the method and conceptual framework of the research, environment, environmental awareness, environmental problems and causes, definitions of religion and religiosity, various religious typologies, environment and religion relations are examined with documentation method. In the second part, findings are presented. In order to determine the relationship between religious orientation and environmental behaviors, a questionnaire consisting of "Environmental Behaviors Scale" and "Religious Orientation Scale" are applied to a sample of 378 individuals with different demographic characteristics.

The findings indicate that intrinsic religiosity has a positive effect on "avoiding wastefulness"; and there is no significant relationship between extrinsic religiosity and environmental behaviours. We also found significant relationship positive relationships between environmental behaviors and some demographic variables.

Keywords: Environmental Behaivours, Religion and Environment, Intrinsic Religiosity, Extrinsic Religiosity.

ÖN SÖZ

Çevre sorunları son iki yüzyıldır insanoğlunun en temel meselelerinden birisi haline gelmiştir. Sorunların kaynağında yer alan temel faktörlerle ilgi farklı görüşler ileri sürülmekte ve çözümüne yönelik çeşitli ulusal ve uluslararası adımlar atılmaktadır.

Birtakım araştırmacılara göre sorunların kaynağında teknik yetersizlikler yer alırken kimilerine göre ise modern dünyada insanın içine düştüğü çevre bunalımın asıl sebebi kültürel, ahlaki ve manevi bozulmalardır. Modern insanın dini inancı ile arasına koyduğu mesafe tabiat ile olan ilişkisine de yansımıştır.

İnsan hayatının pek çok alanıyla ilgili çeşitli öğretileri bulunan dinler, insan tabiat ilişkilerini de belli bir zemine oturtmaktadır. Dünya üzerinde en çok mensubu bulunan Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve Budizm, Hinduizm gibi doğu dinlerinin doğal düzene ilişkin ilkeleri ve çevreyi korumaya yönelik uygulamaları mevcuttur. Samimi bir dini yönelime sahip olan kimselerin çevre ile inançları doğrultusunda bir ilişki kurmaları beklenmektedir. Bu ilişkide insanın daha avantajlı konumda olması çevre üzerinde tahakküm kurmak için bir fırsat değil bilakis onu korumaya yönelik bir yükümlülüktür.

Bu araştırmada bireylerin dini yönelimleri ile çevreci davranışlarda bulunma durumları arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Çalışmamız teorik ve pratik olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çevre ve ilgili kavramlar açıklanmış, din ve dindarlık mefhumunun din psikolojisi açısından çeşitli tanımları ele alınmış, çevre-din münasebeti daha önce söz konusu edilen dinler bağlamında ortaya konulmuştur.

Alan araştırmasının yer aldığı ikinci bölümde ise farklı cinsiyet, yaş, medeni hal ve eğitim durumlarına sahip Müslüman bireylerin dini yönelimleri ile çevreci davranışlarda bulunma durumları arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere anket tekniği kullanılarak nicel bir araştırma yapılmıştır.

Araştırmanın fikri temellerini atarak beni bu araştırmayı yapmaya sevk eden kıymetli hocam Doç. Dr. Bülent Şenay'a, bu konuyu çalışma fırsatı veren, bilgi ve tecrübesiyle yönlendiren danışmanım Doç. Dr. Ahmet Albayrak'a, öneriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Ali Ayten'e teşekkürü borç bilirim.

Anketlerin uygulanmasında yardımcı olan aileme ve arkadaşlarıma son olarak verilerin analiz edilmesinde yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Dr. Zübeyir Nişancı'ya şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iii**
YEMİN METNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖN SÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
KISALTMALAR ..... **xi**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xii**
GİRİŞ **1**
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU 2
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 2
3. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ 3
4. ALT PROBLEM 3
5. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ 3
5.1. Ana Hipotez 3
5.2. Alt Hipotezler 3
6. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI 4
7. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLARI 4

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. ÇEVRE 6
1.1. Çevrenin Tanımı 6
1.2. Çevre Bilinci 7
1.3. Çevre Sorunları 8
1.4. Çevre Kirliliği ve Sebepleri 10
1.5. Çevre Kirliliğinin Çeşitleri 12
1.5.1. Hava Kirliliği 12
1.5.2. Su Kirliliği 14
1.5.3. Toprak Kirliliği 15

1.5.4. Gürültü Kirliliği 16
1.5.5. Kültürel Kirlenme 17
2. DİN VE DİNDARLIK 18
2.1. Din Tanımları 18
2.2. Dindarlık 18
2.3. Psikolojinin Perspektifinden Din ve Dindarlık 20
2.4. Dindarlık Tipolojileri 23
2.4.1. Allport ve Ross'un Dindarlık Tipolojisi 24
2.4.1.1. İç Güdümlü Dindarlık 25
2.4.1.2. Dış Güdümlü Dindarlık 26
3. DİNLER VE ÇEVRE 26

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

1. ARAŞTIRMANIN METODU 37
1.1. Evren ve Örneklem 37
1.2. Veri Toplama Araçları 37
1.2.1. Çevreci Davranışlar Ölçeği 38
1.2.2. Dini Yönelim Ölçeği 38
1.2.3. Güvenilirlik Analizi 39
1.3. Verilerin Analizi 40
1.4. Demografik Değişkenlerle İlgili İstatistikler 40
2. İÇ GÜDÜMLÜ DİNDARLIK – DIŞ GÜDÜMLÜ DİNDARLIK İLE ÇEVRECİ DAVRANIŞLAR ÖLÇEĞİ ALT BOYUTLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ 41
2.1. İç Güdümlü Dindarlık – Dış Güdümlü Dindarlık ve Aktif Çevre Duyarlılığı 42
2.2. İç Güdümlü Dindarlık – Dış Güdümlü Dindarlık ve İsraftan Kaçınma 43
3. ÖRNEKLEME GÖRE ÇEVRECİ DAVRANIŞLAR ÖLÇEĞİ ALT BOYUTLARI ORTALAMA PUANLARI 44
3.1. Örnekleme Göre Aktif Çevre Duyarlılığı 44
3.2 Örnekleme Göre İsraftan Kaçınma 45
4. ÇEVRECİ DAVRANIŞLAR ÖLÇEĞİ ALT BOYUTLARI İLE DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİ 46
4.1. Çevreci Davranışlar Ölçeği Alt Boyutları ile Cinsiyet İlişkisi 46

4.1.1. Aktif Çevre Duyarlılığı ve Cinsiyet 46
4.1.2. İsraftan Kaçınma ve Cinsiyet 47
4.2. Çevreci Davranışlar Ölçeği Alt Boyutları İle Yaş İlişkisi 48
4.2.1. Aktif Çevre Duyarlılığı ve Yaş 48
4.2.2. İsraftan Kaçınma ve Yaş 50
4.3. Çevreci Davranışlar Ölçeği Alt Boyutları ile Medeni Durum İlişkisi 51
4.3.1. Aktif Çevre Duyarlılığı ve Medeni Durum 51
4.3.2. İsraftan Kaçınma ve Medeni Durum 52
4.4. Çevreci Davranışlar Ölçeği Alt Boyutları İle Eğitim Durumu İlişkisi 53
4.4.1. Aktif Çevre Duyarlılığı ve Eğitim Durumu 53
4.4.2. İsraftan Kaçınma ve Eğitim Durumu 55
SONUÇ 57
KAYNAKLAR 61
EKLER 67

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
akt.	: Aktaran
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.yer	: Aynı yer
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İşleri başkanlığı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
fak.	: Faktör
haz.	: Hazırlayan
p	: Anlamlılık değeri
r	: Korelasyon değeri
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
α	: Alpha
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Tarih yok

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Çevreci Davranışlar Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonuçları 39
Tablo 2: Dini Yönelim Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonuçları 39
Tablo 3. Cinsiyete Göre Dağılım 40
Tablo 4. Yaşa Göre Dağılım 40
Tablo 5. Medeni Duruma Göre Dağılım 41
Tablo 6. Eğitim Durumuna Göre Dağılım 41
Tablo 7. Dindarlık Yönelimi ve Aktif Çevre Duyarlılığı İlişkisi Pearson Korelasyon Sonuçları 42
Tablo 8. Dindarlık Yönelimi ile İsraftan Kaçınma İlişkisi Pearson Korelasyon Sonuçları 43
Tablo 9. Örneklemin Aktif Çevre Duyarlılığı Alt Boyutu Ortalama Puanları 44
Tablo 10. Örneklemin İsraftan Kaçınma Alt Boyutu Ortalama Puanları 45
Tablo 11. Cinsiyete Göre Aktif Çevre Duyarlılığı Ortalama Puan Farkları 46
Tablo 12. Cinsiyet ile Aktif Çevre Duyarlılığı Arasındaki Farka İlişkin t-Test Sonuçları 47
Tablo 13. Cinsiyete Göre İsraftan Kaçınma Ortalama Puan Farkları 47
Tablo 14. Cinsiyet ile İsraftan Kaçınma Arsındaki Farka İlişkin t-Test Sonuçları 48
Tablo 15. Yaşa Göre Aktif Çevre Duyarlılığı Ortalama Puan Farkları 49
Tablo 16. Yaş ile Aktif Çevre Duyarlılığı İlişkisi Pearson Korelasyon Sonuçları 49
Tablo 17. Yaşa Göre İsraftan Kaçınma Ortalama Puan Farkları 50
Tablo 18. Yaş ile İsraftan Kaçınma İlişkisi Pearson Korelasyon Sonuçları 51
Tablo 19. Medeni Duruma Göre Aktif Çevre Duyarlılığı Ortalama Puanları 51
Tablo 20. Medeni Durum ile Aktif Çevre Duyarlılığı Arasındaki Farka İlişkin ANOVA Sonuçları 52
Tablo 21. Medeni Duruma Göre İsraftan Kaçınma Ortalama Puan Farkları 52
Tablo 22. Medeni Durum ile İsraftan Kaçınma Arasındaki Farka İlişkin t-Test Sonuçları 53
Tablo 23. Eğitim Durumuna Göre Aktif Çevre Duyarlılığı Ortalama Puan Farkları 53
Tablo 24. Eğitim Durumu ile Aktif Çevre Duyarlılığı İlişkisi Pearson Korelasyon Sonuçları 54
Tablo 25. Eğitim Durumuna Göre İsraftan Kaçınma Ortalama Puan Farkları 55
Tablo 26. Eğitim Durumu ile İsraftan Kaçınma İlişkisi Pearson Korelasyon Sonuçları 56

GİRİŞ

Hava, su, toprak yaşadığımız çevreyi meydana getiren unsurlardır ve bu ortamdaki ögeler daima karşılıklı etkileşim içerisinde bulunurlar. Dolayısıyla bunlardan birisinde meydana gelecek olan bozulma bütünün diğer parçalarını da etkilemektedir.[1]

Bilindiği üzere sanayileşme, nüfus artışı, kentleşme gibi pek çok faktör ekolojik kirliliğe, iklim değişikliklerine neden olmakta ve doğanın dengesini alt üst etmektedir. Tüm bu faktörlerin etkisi doğru olmakla birlikte sorunların nedenini yalnızca bu gibi teknik ve olgusal gören kimseler sorunların kökeninde de felsefi, etik yahut politik nedenler aramamakta[2] ve çözümünü teknik iyileştirmelerle sınırlı görmektedirler. Halbuki tüm bu görünür kirliliklerin bir de görünmeyen oluşum süreçleri vardır. Bu süreç de insanoğlunun zihniyetinde başlamıştır. Bugün zihniyet dönüşümüne, ahlak ve maneviyat kaybına uğrayan modern insanın tabiat algısı değişmiş, artık insanoğlu çevrenin olanaklarından yararlanmanın ötesinde onun üzerinde sınırsız tasarruf hakkına sahip olduğunu düşünmeye başlamış, insan-çevre uyumu kendini yeterince güçlü hisseden insan tarafından bozulmuştur.[3]

Schumacher'e göre çağdaş insan kendisini doğanın bir parçası olarak değil onu egemenliğine alması, yenmesi gereken bir "dış" olarak görmekte hatta doğayla savaştan söz etmektedir. Fakat insanın unuttuğu şey bu savaşı kazandığında aslında yenilen taraf olacağıdır.[4]

Çevre sorunlarını ruhsal dünyamızdan taşan kirliliğin bir yansıması olarak gören düşünürlere göre çevre krizi manevi bir krizdir. Dolayısıyla çevreyle olan ilişkilerimizin manevi boyutları araştırılmalıdır.[5]

---

[1] Mehmet Karpuzcu, *Çevre Kirlenmesi ve Kontrolü,* 11. b., İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2010, s. 27.
[2] Mehmet Evkuran, "Çevre Bilincinin Teolojik Temelleri Üzerine" *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu (15-16 Mayıs)*, ed. Fahri Kayadibi, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008, s. 36.
[3] Ruşen Keleş, Can Hamamcı, *Çevrebilim,* Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s. 44.
[4] E.F. Schumacher, *Küçük Güzeldir*, çev. Osman Deniztekin, İstanbul: e Yayınları, 1979, s. 14.
[5] Teery Moore, "Dini Değerler ve Çevre Krizi", *Uluslararası Çevre ve Toplum Sempozyumu (12-13 Nisan),* İstanbul: İbb Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997, s. 213.

Dinler doğal düzen hakkında ve çevrenin korunmasına yönelik çeşitli ilkeler va'z etmişlerdir. Dindar bir insandan bu ilkeler doğrultusunda çevresine muamele etmesi beklenmektedir. Burada dindarlık yönelimi ile çevreci davranışlarda bulunma arasında bir ilişkinin olup olmadığı, şayet varsa bu ilişkinin yönünün ne olduğuna dair sorular karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma konusu olarak çevre, dindarlık, çevre-din ilişkisi esas alınarak yapılacak olan çalışmada bu sorulara yanıt aranmaktadır.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusunu, bireylerin iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık yönelimleri ile çevreci davranışlarda bulunma durumları arasındaki ilişki oluşturmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırma ile bireylerin iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık eğilimleri ile çevreci davranışlarda bulunma durumları arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. İç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık ile çevreci davranışların iki boyutunun ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Çevreci davranışların iki boyutunu aktif çevre duyarlılığı ve israftan kaçınma oluşturmaktadır. Bu ilişkinin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu gibi değişkenlere göre incelenmesi de araştırmanın amaçları arasındadır.

Bu çalışma teorik ve alan araştırması olmak üzere iki ana bölümden meydana gelmektedir. Teorik bölümde araştırmanın kavramsal çerçevesini oluşturan çevre, dinlerin çevreye bakışı, dindarlık tipleri (iç güdümlü -dış güdümlü) ele alınmaktadır. Alan araştırması bölümünde ise Türkiye sınırlarında yaşayan bireylere uygulanan anket sonuçları değerlendirilmiştir. Anket formunda cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu gibi demografik sorular, "Çevreci Davranışlar Ölçeği" ve "Dini Yönelim Ölçeği" yer almaktadır.

Literatürde çevre sorunları ile dindarlık ilişkisini inceleyen nicel çalışmaların sayısı çok azdır.[6] Araştırma konumuzun içerdiği şekliyle iç güdümlü ve dış güdümlü dini yönelim ile çevreci davranış ilişkisini inceleyen bir çalışmaya ise literatürde rastlanılamamıştır. Bu durum çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Türkiye'nin çeşitli illerinde yaşayan Müslüman bireyler üzerinde yapılan bu araştırmanın temel problemi; çevre-din münasebeti, iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık ile çevreci davranışlarda bulunma arasındaki ilişkidir.

4. ALT PROBLEM

Demografik değişkenler ile çevreci davranışlarda bulunma arasında nasıl bir ilişki vardır?

5. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

5.1. Ana Hipotez

Dindarlık yönelimi ile çevreci davranışlarda bulunma arasında anlamlı bir ilişki vardır. İç güdümlü dindarlıkla çevreci davranışlarda bulunma arasında pozitif yönde; dış güdümlü dindarlıkla çevreci davranışlarda bulunma arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

5.2. Alt Hipotezler

1. İç güdümlü dindarlık ile çevreci davranışlar ölçeğinin alt boyutunu oluşturan aktif çevre duyarlılığı ve israftan kaçınma arasında anlamlı bir ilişki vardır. İç güdümlü dindarlarda çevreci davranışlarda bulunma eğilimi daha yüksektir.
2. Demografik değişkenlerlerden cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

---

[6] Bkz. Vehbi Ünal, *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi "Kayseri Örneği"*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010; Ali Ayten, " 'Sahip Olma' Mı 'Emanet Görme' Mi? -Çevre Bilinci ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 10, S. 2, 2010. ss. 203-233.

6. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI

1. İç güdümlü dindarlık ile dış güdümlü dindarlık yöneliminin çevreci davranışlarda bulunma eğilimini etkilediği ve demografik değişkenler ile çevreci davranışlarda bulunma arasında anlamlı bir ilişki olduğu kabul edilmektedir.
2. Kolayda örneklem metoduyla ulaşılan katılımcılar anket sorularını samimiyetle ve herhangi bir etki/baskı altında kalmadan yanıtlamışlardır.
3. Araştırmada kullanılan Çevreci Davranışlar Ölçeği ve Dini Yönelim Ölçeği geçerli ve güvenilir bir ölçek olarak kabul edilmektedir.

7. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLARI

1. Dindarlık tipleri iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık ile sınırlıdır.
2. Araştırma belli bir zaman diliminde yapılmıştır.
3. Araştırmanın sonucunda ortaya konulan bulgular, uygulama sürecinde kullanılan ölçeklerin ölçme kapasiteleri ile sınırlıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. ÇEVRE

Bu bölümde öncelikle araştırmanın temel kavramlarından olan çevre kavramının çeşitli tanımları verilecek ardından çevre ile ilgili diğer kavramlar ele alınacaktır.

1.1. Çevrenin Tanımı

Gündelik hayatımıza 1970'lerde giren bu kavram, konunun çok boyutlu oluşu, yayıldığı alanın belirsizliği ve konuyu bütüncül olarak algılama gibi güçlükler sebebiyle kolay tanımlanabilir olmaktan uzaktır.[7]

Çevre, sözlüklerde "bir organizmanın dışında olan her şey"[8], "organizmanın var olduğu ortam ya da koşullar"[9], "organizmanın veya organizmalar toplumunun yaşamı üzerinde etkili olan faktörlerin bütünü"[10] şeklinde tanımlanırken, çevre yasası çevreyi; "canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam"[11] olarak ifade etmektedir. Yine benzer bir tanımla çevrebilimciler tarafından çevre, "insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamı"[12] olarak tanımlanmıştır.

İlgili çalışma alanlarına göre farklı tanımları bulunmakla birlikte en basit ifadesiyle çevre, toprak, su ve hava küreden oluşan, insanın veya herhangi bir canlının yaşadığı,[13] sosyal, biyolojik ve kimyasal tüm faaliyetlerini sürdürdüğü,[14] maddi ve manevi ortam[15] şeklinde ifade edilebilir.

---

[7] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 25.
[8] Çağatay Güler, *Çevre Sözlüğü*, 1. b., Ankara: Saypa Yayınları, 1994, s. 205.
[9] Ferzan Bayramoğlu Yıldırım, *Çevre Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kent Basımevi, 1992, s. 20.
[10] Beyhan İslam, *Ekoloji Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2000, s. 50.
[11] Ruşen Keleş, Can Hamamcı, Aykut Çoban, *Çevre Politikası*, 6. b., Ankara: İmge Kitabevi, 2009, s. 515-516.
[12] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 25.
[13] Ramazan Özey, *Çevre Sorunları*, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2001, s. 17.
[14] Muhammet Uşak, "Çevre Nedir?", *Çevre Bilimi*, 4.b., ed. Mustafa Aydoğdu, Kudret Gezer, Ankara: Anı Yayıncılık, 2009, s. 4.
[15] Mehmet Bayrakdar, *İslam ve Ekoloji*, Ankara: DİB Yayınları, 1997, s. 15.

Niteliğine göre çevre, fiziksel ve toplumsal olarak ikiye ayrılmaktadır. İnsanın bizatihi içinde bulunduğu ve varlığını, özelliğini fiziksel olarak tanıdığı çevreye fiziksel çevre denirken; bu fiziksel çevredeki insanların ekonomik, toplumsal ve siyasi çerçevelerde meydana getirdikleri ilişkilerin tümü toplumsal çerçeveyi oluşturmaktadır. Böyle bir sınıflandırmayla iki farklı çevreden bahsediliyor gibi görünse de aslında fiziksel ve toplumsal çevre biri diğerini tamamlayan; karşılıklı etkileşim içinde olan iki kavramdır. Dolayısıyla çevre her iki boyutuyla bir bütün oluşturmaktadır.[16]

Bir bütünü oluşturan insan ve çevrenin birbirleri ile temasları da kaçınılmaz bir olaydır.[17] Bu sebeple insan etkisinden bağımsız bir çevre düşünülemez. Çünkü çevre bedenimizin dışındaki dünya olmakla birlikte aynı zamanda etkilendiğimiz ve etkilediğimiz, iç dünyamızla yoğurarak biçimlediğimiz, kendimizi gerçekleştirdiğimiz yani bizi biz yapan yerdir.[18]

1.2. Çevre Bilinci

Çevre, insanların ortak varlığını oluşturan değerler bütünüdür ve bu değerler yaşamsal ve toplumsal olarak vazgeçilmezdir. Bu sebeple yaşam ortamlarımız olan hava, su, toprak ve bu ortamları paylaştığımız hayvan ve bitki toplulukları da birer çevresel değerdir.[19]

İnsanın sağlıklı bir şekilde var olmasının koşulu, içinde yaşadığı çevrenin sağlıklı olması ile doğru orantılıdır. Hava, su, toprak gibi çevresel değerlerden birinin kirliliği insanın yaşam mücadelesinin temel sorunlarından biri olacaktır.[20] Buradan hareketle çevre bilinci, "bireylerin veya toplumların çevreyle dengeli bir şekilde ilişkilerde bulunabilmesi için sahip olması gereken davranış, tutum ve düşünce şekli"[21] olarak tanımlanabilir.

---

[16] Keleş, Hamamcı, Çoban, a.g.e., s. 53-55.
[17] Yılmaz Öztan, *Çevre Kirlenmesi*, Trabzon: Karadeniz Üniversitesi Basımevi, 1985, s. 1.
[18] Uşak, a.g.e., s. 4.
[19] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 159.
[20] Cengiz Bektaş, "Kültürel, Güzelduyusal Kirlenme", *İnsan Çevre Toplum*, ed. Ruşen Keleş, İstanbul: İmge Kitabevi, 1992, s. 66.
[21] İslam, a.g.e., s. 50.

Bilinçlenmenin ilk adımını düşünce şekli oluşturmaktadır. Zira düşünce şeklimiz tutumlarımızı, tutumlarımız da davranışlarımızı belirler. İnsan kendisini tabii çevreden ayrı görmediğinde, parçası olduğu çevre ile sistemli ve dengeli bir şekilde karşılıklı ilişki içinde bulunduğunu kavradığında onun üstünde dilediğince tasarrufta bulunamaz.

Çevre bilinci kişinin kendisine ve çevresine saygılı olabilmesini ifade eder.[22] Doğaya saygı fikrinin bir uzantısı olarak benimsenen yeniden kullanım/geri dönüşüm faaliyetleri,[23] çevre bilincine sahip kimselerin bunu aktif olarak ifade etmesinin en basit yollarından biri olarak gösterilebilir.

Çöpün içindeki maddelerin geri kazanılmasının çevre kirliliğini önemli ölçüde azalttığı bilinmektedir. Örneğin, kağıdın yeniden elde edilmesinde ağaç yerine çöp halindeki kağıt ürünlerin kullanılması, hava kirliliğini %74, su kirliliğini %35, yapım aşamasında harcanan su miktarını %58 oranında azaltmaktadır. Bu oranlar demir çelikte ise, hava kirliliğini %85, su kirliliğini %76, su kullanımını %40 azaltmakla birlikte madencilik yolu ile meydana gelecek çevre kirliliğinin de tamamen önüne geçmektedir.[24]

Çevreyi korumak ve güzelleştirmek çoğu zaman maddi bir yükümlülük gerektirmeksizin gerçekleştirilebilir.[25] İnsanlığın içine düşmüş olduğu bu krizden kurtulması sağlıklı, güzel ve yeterli bir çevre sağlanmadıkça mümkün değildir. Bu sebeple bireylerin bu konuda bilinçlenmesi, duyarlılık kazanması ve bunun gerekli kıldığı davranış, tutum ve etkinlikleri gösterebilmesine yönelik eğitim verilmesi gerekmektedir.[26]

1.3. Çevre Sorunları

Çevre sorunlarının tarihi insanlık tarihi ile eşzamanlıdır. İnsanoğlu dünya tarihinde görülüne dek doğanın kendi kendine çevre sorunu ortaya çıkardığı vâki değildir.[27]

---

[22] Vehbi Ünal, a.g.t., s. 24.
[23] Mine Kışlalıoğlu, Fikret Berkes, *Çevre ve Ekoloji,* 5. b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995, s. 170.
[24] A.g.e., s. 224.
[25] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 279.
[26] Cevat Geray, "Çevre İçin Eğitim", *Çevre İnsan Toplum,* ed. Ruşen Keleş, İstanbul: İmge Kitabevi, 1992, s. 227.
[27] Özey, a.g.e., s. 24-25.

Çevre sorunu, insanların çevre kirliliği, aşırı nüfus artışı, yanlış yapılaşma, biyolojik çeşitliliğin azaltılması, doğal kaynakların sömürülmesi gibi çevrelerinde meydana getirdiği etkilerin bütününü niteleyen bir terimdir.[28] Dünyamızın çevre sorunları, en derin denizlerin dibi ile en yüksek dağların doruğu arasında kalan ve derinliği 20 bin metre kadar olan bir çevrede ortaya çıkmaktadır.[29]

Mevcut çevre sorunlarının her birinin hava, su ve toprak ile bağlantısı vardır.[30] Başlangıçta hava, su ve toprak kirlenmesi olarak ortaya çıkan daha sonra bitki örtüsü ve hayvan topluluklarının yok olması, iklim değişikliklerinde meydana gelen değişiklikler ile genişleyen çevre sorunları, bu sorunlarla karşılaşan insanlarda bir gelecek kaygısı uyandırmaya başlamıştır.[31] Oysa zekâsı ve mantığı ile diğer varlıklara göre üstünlüğü bulunan insanın çevresini adeta bir cennete dönüşmesi gerekirdi. Fakat 21.yy. insanının yaşadığı ortam için bunu söylemek mümkün değildir.[32]

Birçok filozof insanlar ve hayvanlar arasındaki farkın, insanların "kendi dünyasını yaratma dürtüsü" olduğunu ileri sürmektedirler. Hayvan dünyayı olduğu gibi kabul edip ona uyum sağlarken, insan bir kültür, tarih vb. dünyası yaratma dürtüsü taşımaktadır. İnsanları eşsiz yapan da , yaratma ve değiştirme kabiliyeti yahut "verilenin ötesine gitme" fikridir. Bu var olanın tahrip edilmesine kadar uzanabilir. Hiçbir hayvan tabii dünyada var olanın ötesine gitmezken insanlar gidebilir ve bunu yaparken de belirleyici olan niteliklerinin mantık değil özgürlük olduğunu gösterirler.[33]

Çevre sorunlarının önemli bir problem olduğu, yaşayan ve gelecek nesillerin selâmeti için tabiatın korunması gerektiği konusunda mutabakat sağlanmasına rağmen insanoğlunun tabiata bakışının ve ona yönelik uygulamalarının bu mutabakatla çeliştiği görülmektedir.[34] Gürdoğan'a göre bu sorunların temelinde üretim ve tüketim sırasında

---

[28] İslam, a.g.e., s. 54.
[29] Öztan, a.g.e., s. 4-5.
[30] Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş, *Çevre Sorunları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983, s. 1.
[31] Keleş, Hamamcı, Çoban, a.g.e., s. 36.
[32] Öztan, a.g.e., s. 4.
[33] Elizabeth Breuilly, "Tanrı'nın Yarattığını Korumak", *Hristiyanlık ve Ekoloji,* ed. Elizabeth Breuilly, Martin Palmer, çev. Mehveş Kayani, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, s. 80-81.
[34] İbrahim Uslu, *Çevre Sorunları*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 8.

ortaya çıkan artıklar vardır. Bu tutumu değiştirebilmek için ekonomide köklü bir zihin değişikliğine gidilmeli ve dünyayı maliyetsiz hammadde deposu olarak görmekten vazgeçilmelidir. Bunun için gerekli olan şey ise bir takım yerleşik değerlerin değiştirilmesidir.[35] Tüketim sanayiinin, indirimli fiyatların insanların zihinlerinde bir "al-at" tutumunu körüklediği, bu tutumun statü artıran bir davranış olarak lanse edildiği dolayısıyla kullanıp atmanın yalnızca parasal açıdan değerlendirildiği ve varsıl kimselerin bu kolaylıktan yaralanırken diğerlerinin ise bu kolaylığa erişebileceği günleri beklediği[36] göz önünde bulundurulursa bu tespitin haklılığı anlaşılacaktır.

Çevre bunalımı yalnızca bir topluluğun değil yeryüzündeki her bir ferdin sorunudur.[37] Tüm bu sorunların temelinde insan olduğuna göre sorunun çözümünü noktasında da konuşmaya insandan başlamak gerekir. İnsanın "hem düğüm hem çözüm hem av hem de avcı" olduğu bu denklemde insandan bağımsız bir çevre düşünmek, insanı dönüştürmeksizin çevre sorunlarına çözüm bulmak olanaksızdır.[38] Çevre krizinin çözümlenmesi için ilk yapılması gereken krizin kökeninin doğru tespit edilmesi ve ortaya konulmasıdır.

1.4. Çevre Kirliliği ve Sebepleri

Bir ortama bakıldığında orada olmaması gereken madde "kir" olarak adlandırılır. Fakat bu ifadede eksik olan şey gözle görülmeyen maddelerin ne olacağı hususudur. Bu sebeple kiri, "bir ortamın fiziksel bileşiminde bulunmaması gereken şey" olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Bu kirletici madde bulunduğu ortamda belli sınırlar içinde kaldığı müddetçe doğal yapı bu maddeyi çözümler ve sonuç olarak kirlenme çıplak gözle görülemez.[39] Ancak doğa geldiği noktada kendi kendisini yenileyememekte dolayısıyla çevre kirlilikleri meydana gelmektedir.

---

[35] Ersin Nazif Gürdoğan, "Sınırsız Büyümenin Ekonomik Çevresel ve Kültürel Etkileri", *İnsan ve Çevre Sempozyumu*, haz. Mustafa Aykaç, Selim Argun, İstanbul: İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları, 1992, s. 53.
[36] Kışlalıoğlu, Berkes, a.g.e., s. 170.
[37] Seyyid Hüseyin Nasr, *Makaleler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 43.
[38] Deniz Gürsel, *Çevresizsiniz*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989, s. 23-25.
[39] Öztan, a.g.e., s. 5.

Çevre kirliliği, "çevrenin doğal dengesini bozan ve koku alma, görme, dokunma ve işitme yoluyla kişiler üzerinde yıkıcı etkilenmeler meydana getiren bozulmalardır."[40] Daha kapsayıcı bir tanımla "çevrenin insan, bitki, hayvan yaşamı açısından tehlikeli ya da potansiyel olacak derecede kirlenmesi",[41] "çevreyi oluşturan ögelerin süreç içinde giderek niteliğinin değişmesi, değerinin yitmesi"[42] şeklinde ifade edilmiştir.

Sanayi faaliyetleri, çevre kirlenmesinin en büyük sebebi olarak gösterilmektedir.[43] John Kormondy ise dünyanın problemlerinin 3 P'den ibaret olduğunu ifade eder:

- Nüfus artışı (Population)
- Çevre kirlenmesi (Pollution)
- Yaşam düzeyinin yükselmesi sonucu ihtiyaçların artması (Poverty).

Bu üç madde birbiri ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Nüfus artışı ve yaşam standartlarının yükselmesiyle insanların ihtiyaçları artmış bu da doğal kaynakların tüketilmesine yol açarak çevrede olumsuz etkiler meydana getirmiştir.[44] Görüldüğü üzere çevre kirliliği esasında "kaynakların tüketilmesi" problemidir. Kirliliğin en temelinde amacı doğrultusunda, faydalı ve iktisatlı bir şekilde kullanılmayan ve nihayetinde tükenen kaynaklar vardır.[45]

Ülkelerin ekonomik hacimleri büyüdükçe yeraltı ve yerüstü kaynakları hızla tükenmektedir.[46] Ekonomi açısından "serbest mal" sayılan, sahibi olmayan, hava, su gibi çevre unsurları, piyasa ekonomisinin dışında kalmaktadır. Dolayısıyla piyasa ekonomisi kullanan bir toplumun fertleri de hava ve suyun kirletilmesini ekonomik açıdan rasyonel görmektedir. Teneffüs edilen hava, içilen suyun kirletilmesi durumunda davacı olunabilecek hiç kimse yoktur.[47]

---

[40] S. Erol Uluğ , "Çevre Kirlenmesinin Boyutları", *İnsan Çevre Toplum,* ed. Ruşen Keleş, İstanbul: İmge Kitabevi, 1992, s. 17.
[41] Güler, a.g.e., s. 325-326.
[42] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 19.
[43] Servet Armağan, "İslam Çevre Hukukunun Genel Esasları", *İnsan ve Çevre Sempozyumu*, İstanbul: İnsanlığa Hizmet Vakfı, 1992, s. 243.
[44] Ahmet Kocataş, *Ekoloji ve Çevre Biyolojisi*, 2. b., İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1994, s. 392.
[45] Bahattin Dartma, *Kur'an ve Ekoloji*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, s. 71.
[46] Gürdoğan, a.g.m., s. 44.
[47] Kışlalıoğlu, Berkes, a.g.e., s. 161.

Dünyanın en belirgin kirleticileri olarak tüketim ekonomisinin ürünleri gösterilir. Uzun vadeli radyoaktif atıklardan farklı olmayan bu tür kirlilik, insanın hem fiziksel hem de ruhsal olarak ölümüne sebep olmaktadır.[48] Toplumsal hayatta her türlü değerin para ve tüketim salgını tarafından belirlendiği günümüzde, tüketen insan başkalarının çevre değerleri bir kenara, kendi çevresine dahi ne gibi zararlar verdiğini düşünmemektedir.[49]

Burada öne çıkan husus, doğal süreçlere odaklanarak çevre kirlenmelerini tahmine yönelik geliştirilen kuramlar ve modellerde insan faktörünün gözden kaçırılmaması gerektiğidir. Bu kirlenmeye sebep olan insanlar olduğuna göre, kirletmenin azaltılmasının kararını da onlar verecektir. Buradan çevre kirliliği araştırmalarında toplum bilimlerine daha fazla yer verilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.[50]

1.5. Çevre Kirliliğinin Çeşitleri

Bu bölümde çevre kirliliğinden genel olarak anlaşılan hava, su, toprak, gürültü kirliliği ve kültürel kirlilik ele alınacaktır.

1.5.1. Hava Kirliliği

Dünyanın yüzeyini saran gaz karışımına hava denir. Bu gaz karışımı toprak yüzeyinden 80km. yüksekliğe kadar hemen hemen hiç değişmemektedir. Havanın iki önemli elementi azot (%78) ve oksijen (21)'dir. Geri kalan %1'lik oranı ise argon ve karbondioksit gazları oluşturmaktadır.[51]

Hava kirliliği, "belli bir kaynaktan atmosfere bırakılan kirleticilerin, havanın doğal bileşimini bozarak, onu canlılara ve eşyaya zarar verecek bir yapıya dönüştürmesidir."[52] Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılan tanıma göre ise; "canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen veya maddi zararlar meydana getiren havadaki yabancı maddelerin, normalin üzerindeki yoğunluğudur."[53]

---

[48] Gürsel, a.g.e., s. 70.
[49] Ruşen Keleş, *İnsan Çevre Toplum*, İstanbul: İmge Kitabevi, 1992, s. 9.
[50] Uluğ, a.g.e., s. 21.
[51] Özey, a.g.e., s. 108.
[52] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 91.
[53] Necmettin Çepel, *Doğa Çevre Ekoloji ve İnsanlığın Ekolojik Sorunları*, 1.b., İstanbul: Altın Kitaplar, 1992, s. 195.

Havadaki miktarı belli bir ölçünün üstüne çıkan, havanın doğal bileşimini değiştiren is, duman, buhar, toz ve aerosol durumundaki kimyasal reaksiyonlar sonucunda oluşan maddelerin her biri hava kirliliğine yol açmaktadır.[54] Bu kirlilik orman yangınları, toz fırtınaları, volkanizma gibi doğal olaylar sonucunda oluşabileceği gibi, fabrika bacalarından, otomobil egzozlarından salınan gazlar gibi insan faaliyetleri sonucunda da meydana gelebilmektedir.[55]

Doğal olayların yol açtığı kirlenmeler bir yana bırakılırsa çevrebilimciler hava kirliliğinin temelinde endüstrileşme ve kentleşme olduğunu ileri sürmektedirler.[56] Üretim ve tüketim faaliyetleri sırasında endüstriyel atıkların ortaya çıkması,[57] kentlerde nüfusun yoğunlaşması, ulaşım araçlarının çeşitliliği, madencilik, yakıt tüketen sabit tesisler, sanayi kuruluşları, evsel, kimyasal, tıbbi ve sanayi atıklarının dökülmesi havayı kirleten başlıca kaynaklardır. Kırsal bölgelerde ise yakılan doğal bitki örtüsü ve çıplak alanlar üzerinde rüzgarların bıraktığı olumsuz etkiler sayılabilir.[58] Havanın hareketli olması bir yandan temizlenmesine yardımcı olurken diğer yandan da kirli havanın taşınmasına, suyun ve toprağın da kirlenmesine sebep olmaktadır. Bu da başka bir ülke sınırlarında kirletilen havanın diğer ülkelerin havasını, suyunu ve toprağı kirletebildiği anlamına gelmektedir.[59]

Yaşamın temel ögesi olan, insana solunum olanağı sağlayan havanının kirletilmesinin insan sağlığını da olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmazdır. Fiziksel zararın yanı sıra kirli hava insanların psikolojileri üzerinde de olumsuz etkiler meydana getirmektedir.[60] Havada bulunan zararlı maddeler vücut direncini ve koruma mekanizmasını zayıflatmaktadır. Duman gibi yoğun zararlı maddelerle dolu olan kirli havanın insan üzerindeki baskısı sonucunda kalp ve dolaşım rahatsızlıkları meydana gelmekte, korbonmonoksit vb. maddeler baş ağrısına ve solunum yollarında

---

[54] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 91.
[55] Hulusi Çokadar, Aziz Türkoğlu, Kudret Gezer, "Çevre Sorunları", *Çevre Bilimi*, 4.b., ed. Mustafa Aydoğdu, Kudret Gezer, Ankara: Anı Yayıncılık, 2009, s. 88.
[56] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 91
[57] Gürdoğan, a.g.m., s. 47.
[58] Özey, a.g.e., s. 110.
[59] Yavuz, Keleş, a.g.e., s. 39
[60] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 97.

zedelenmelere yol açmaktadır. Karbonlu hidrojenlerle çeşitli organ kanserleri ve deri hastalıkları meydana gelmektedir.[61]

1.5.2. Su Kirliliği

İnsanları diğer canlılardan ayıran özelliklerden birisi de sürekli atık ortaya çıkarmasıdır. Medeniyetlerin inşa edilmesi ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanoğlunun ortaya çıkardığı atıklar hem nicelik hem de niteliksel olarak farklılaşmıştır. Bu atıkların en belirgin etkisi, yerüstü ve yer altı sularına karışarak doğrudan kirletmesi olmuştur. Dünyada su kirlenmesini önlemeye yönelik yapılan tüm çalışmalara rağmen, su kirlenmesi çevre sorunlarının başında gelmektedir. Bilhassa üçüncü dünya ülkeleri göz önünde bulundurulduğunda temiz içme ve kullanma suyu bulunması hala bu ülkelerin en önemli gündem maddelerini oluşturmaktadır.[62]

"Su kirlenmesi, su kalitesinin fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerinin herhangi bir kullanma şeklini engelleyecek derecede bozulmasıdır."[63] Yılmaz Öztan, kirlenmenin nedenlerini üç gruba ayırmıştır: Tarımsal çalışmaların neden olduğu kirlilik, endüstrinin neden olduğu kirlilik ve yerleşim alanlarındaki artıkların neden olduğu kirlilik.[64] Bu gruplandırmadan anlaşıldığı üzere yeryüzü ve yeraltı sularının kirlenmesi insanların türlü faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Zira çeşitli faaliyetler sonucu ortama belli miktarlarda atık ve artık bırakılmakta dolayısıyla her bir faaliyet su kaynakları için potansiyel anlamda tehlike arz etmektedir.[65]

Evlerden gelen kullanılmış sular ile sanayi kuruluşları tarafından su yataklarına verilen sıvı atıklar günümüzde su kirlenmesinin ana kaynakları olarak gösterilmektedir.[66] Eskiden de çöpler, atık sular, kanalizasyon suları çoğu zaman temizlenmeden yerleşim yerlerinin yakınlarındaki derelere, nehirlere, derelere yahut denizlere dökülüyordu. Fakat artan nüfus ve endüstrileşme faaliyetleri bu atıkların niceliği ve niteliğinde farklılaşma meydana getirdi. Bu sebeple bir yerde toprağa verilen sanayii atıkları kilometrelerce

---

[61] Öztan, a.g.e., s. 197.
[62] Özey, a.g.e., s. 152-153.
[63] Karpuzcu, a.g.e., s. 118.
[64] Öztan, a.g.e., s. 41.
[65] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 108.
[66] Karpuzcu, a.g.e., s. 39.

ötedeki su kaynaklarını kirletebilmekte,[67] deniz, göl ve nehirlere karışan bu atık sular suyun kalitesini ve özelliğini büyük ölçüde yok etmekte bu da orada yaşayan canlı hayatını etkilemektedir.[68]

1.5.3. Toprak Kirliliği

Ekosistemi oluşturan ögeler birbirleri ile koruyucu ve destekleyici bir ilişki içerisindedirler. Bu dayanışma tahrip edici güçlere karşı sistemin direncini artırmaktadır. Toprak, ekosistemi oluşturan ögelerin oluşturduğu bu karşılıklı ilişkiler sayesinde yaşamını koruyabilmektedir.[69] Karpuzcu'ya göre, insan faaliyetlerinin devam edebilmesi için gerekli olan bileşenlerin başında mekân gelmesi sebebiyle toprak, çevre bileşeni olarak hava ve sudan daha önemlidir.[70]

Toprak kirliliği, "insan etkileri sonucunda toprağın fiziksel, kimyasal, biyolojik ve jeolojik yapısının bozulması,[71] "toprağın değer kaybetmesi"[72] olarak tanımlanır. İnsan etkinliklerinin kimisi toprağı doğrudan kirletirken kimi önce hava ve su kirliliğine neden olmakta bu da dolaylı yoldan toprak kirliliğine yol açmaktadır. Erozyon gibi doğal afetlerin dışında kirliliğe neden olan etmenler şöyle sıralanabilir: Hava veya suların kirletilmesi, tarımsal mücadele ilaçları yahut yapay gübreler, katı atıklar,[73] çoraklaşma, amaç dışı arazi kullanımı, verimli araziler üzerinde sanayi tesislerinin kurulması, turistik tesislerin açılması, yerleşim alanlarının kurulması, yol yapım faaliyetleri.[74]

Su ve hava kirliliğine kıyasla toprağın direnci daha yüksektir. Fakat toprakta bulunan bu doğal dengenin bozulması halinde de meydana gelen sorunların çözümü de çok daha zor olmaktadır. Tarım ilaçlarının büyük bir kısmı arsenik, kurşun ve civa gibi zehirli elementleri içerir. Özellikle toprakta çok uzun süre kalan böcek öldürücüler besin zincirine katılarak insanların zehirlenmelerine de neden olmaktadırlar.[75]

---

[67] Yavuz, Keleş, a.g.e., s. 37.
[68] Gürdoğan, a.g.m., s. 49.
[69] Necmi Sönmez, "Çevre Toprak ve İnsan", *İnsan Çevre Toplum*, ed. Ruşen Keleş, İstanbul: 1992, s. 38.
[70] Karpuzcu, a.g.e., s. 329.
[71] Keleş, Hamamcı, Çoban, a.g.e., s. 189.
[72] Özey, a.g.e., s. 164.
[73] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 117-118.
[74] Özey, a.g.e., s. 164.
[75] Çokadar, Türkoğlu, Gezer, a.g.e., s. 88.

Kimyasal, fiziksel ve biyolojik faktörlerin oluşturduğu toprak, hassas ve çok kompleks bir sistemdir. Bu sebeple insan, topraktan yararlanmak istiyorsa ona cansız bir materyal gibi değil, solunum yapan, beslenmesi gereken duyarlı bir canlı gibi muamele etmelidir.[76] Ayrıca bir santimetre kalınlıktaki toprağın oluşması için binlerce yıl geçmesi gerekirken, 5-10 yıl gibi kısa bir zaman diliminde 15-20 cm. kalınlığındaki toprağın kolaylıkla kaybedilebileceği göz önünde bulundurulduğunda, bütün canlı yaşama kaynaklık eden toprağın nasıl bir titizlikle korunması gerektiği ortaya çıkmaktadır.[77]

1.5.4. Gürültü Kirliliği

Şehir hayatında maruz kalınan çevre sorunların başında gürültü kirliliği gelmektedir**.** Doğal gürültüler bir yana bırakılırsa gürültü aslında modern toplumların yüz yüze geldiği, kentleşme ve sanayileşmeye paralel olarak artan ve çeşitlenen bir sorundur.[78]

Gürültü, "insanlar üzerinde olumsuz fizyolojik ve psikolojik etkiler yaratan, arzu edilmeyen"[79] ve "devamına tahammül edilemeyen"[80] seslerdir. Sesin derecesi desibel (dB) ile ölçülmektedir. Gürültünün sınırları kesin olarak belirlenememekle birlikte 55-65 dB arası, psikolojik rahatsızlık veren gürültüler, 55-90 dB arası, huzur bozan gürültüler, 90 dB ve üzeri ise fizyolojik bozukluklara yol açan gürültüler olarak tanımlanmaktadır.[81]

Kaynakları itibariyle gürültü yapı içi ve yapı dışı olarak ikiye ayrılmaktadır. Ev aletleri, makine, donanım araçları yapı içi; demiryolu, havayolu, karayolu araçları, iş makineleri, işletme ve sosyal tesisler, yapı dışı kaynaklı gürültüler olarak sıralanabilir.[82]

Hava, su, toprak gibi doğrudan bir çevresel değerin bozulması sonucunda ortaya çıkmasa da gürültü diğer çevresel değerleri algılamayı ve insan sağlığını olumsuz bir

---

[76] Öztan, a.g.e., s. 206.
[77] Sönmez , a.g.e., s. 62.
[78] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 100-101.
[79] Bayramoğlu Yıldırım, a.g.e., s. 41.
[80] Karpuzcu, a.g.e., s. 215.
[81] Çokadar, Türkoğlu, Gezer, a.g.e., s. 91.
[82] A.yer.

yönde etkilemektedir.[83] Avrupa Halk Sağlığı çalışma grubunun 1967 tarihli insan sağlığı ve gürültü arasındaki ilişki verilerine göre gürültü kirliliği; kulak çınlaması, sağırlık, tansiyon yükselmesi, kalp ritminin artması, kaslarda yorgunluk, iş veriminde düşüş, salgı düzeni ve sindirim sisteminde bozukluk, dikkat dağılması, uyku düzeninde bozukluk gibi psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıklara yol açmaktadır.[84]

1.5.5. Kültürel Kirlenme

Kimi düşünürlere göre tüm bu çevre kirliliklerinin temelinde kültürel kirlenme vardır. Bu kimseler üretim ve tüketim faaliyetleri sonucu hava, su ve toprakta meydana gelen kirlenmelerin buzdağının yalnızca görünen kısmını oluşturduğunu, buzdağının görünmeyen kısmında ise daha çok kâr elde etmek amacıyla her şeyi yasal gören ekonomi anlayışının yol açtığı kültürel kirlemenin yer aldığını ileri sürmektedirler.[85]

Bu anlayışa göre ekonomiyi etik değerlerden kopararak ona şimdiye dek görülmedik önemler atfeden böylece sorunsuz bir topluma ulaşacağı ümidini taşıyan Batı ülkelerinin bu ümitleri boşa çıkmıştır. Ayrıca ekonomik, toplumsal ve kültürel krizler birbiri ardınca farklı alanlarda etkinliklerini artırmaya başlamış; sanayileşme faaliyetleri ile yoğunluk kazanan çevre kirlenmesinin yanısıra hızlanan değer karmaşası da her alana yayılarak büyük bir "bilgi ve kültür kirlenmesi" ne yol açmıştır. Bu da çevreye toprağın, suyun, havanın kirlenmesi olarak yansımıştır.[86]

Bektaş, insanoğlunun kendi oluşturmadığı ya da oluşumuna katkı sağlamadığı çevreye yabancılaştığını, sahip çıkmadığını belirtmektedir. Ona göre sağlıksız bir çevrenin sınırı politik sınırlar gibi kağıt üzerinde kalmadığı için yabancılaşan insanın yaptıkları da yalnızca kendi çevresi ile sınırlı kalmamaktadır. Buradan hareketle sınırlı kaynakları yalnızca kendi menfaatleri için kullanan, ürettikleri teknoloji ile tüm insanlığa ortak sorunlar çıkaran bir de mevcut düzenlerini korumak adına silahlanan gelişmiş

---

[83] Keleş, Hamamcı, a.g.e., s. 100-101.
[84] Öztan, a.g.e., s. 61-62.
[85] Gürdoğan, a.g.m., s. 52.
[86] Ersin Nazif Gürdoğan, *Kirlenmenin Boyutları*, 5.b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2017, s. 16.

ülkelerin havaları, suları, toprakları temiz olsa dahi kültürlerinin tertemiz sayılamayacağını ifade etmektedir.[87]

2. DİN VE DİNDARLIK

2.1. Din Tanımları

Kur'ân-ı Kerim'de din terimi ile kastedilen kişinin yüksek bir otoriteye boyun eğmesi, o otoritenin emir ve yasaklarına uyması; bu emir ve yasaklara uygun yaşadığı takdirde ceza (karşılık) göreceğine inanması şeklindeki bir hayat nizamıdır.[88]

Draz, Arapça'da din kelimesinin anlamının "iki taraf arasında, bir tarafın bağlılık ve hakimiyetine dayalı, karşılıklı bir ilişki" olduğunu ifade eder.[89] Neo-gelenekçi ekolün savunucularından olan Northbourne, dinin beşeri zihnin bir kurgusu olmadığı bilakis ilahi kaynaklı bir şey için kullanıldığı vurgusunu yaparak beşeri zihnin ürettiği sistemler ile ilahi olanın farklılığına vurgu yapar. Yine ona göre din "sadece soyut bir Allah inancı değil, aynı zamanda O'nun kendini açmasına yani "biçim almasına" inanmayı da gerektirir. Böylece bu biçimin taklidi dinin somut veya pratik yönü haline gelerek onun dünyada gerçekleşip etkili hale gelmesinin aracı olur."[90] Northbourne'nun yapmış olduğu bu din tanımında dinin ameli yönünün ön plana çıktığı görülür. René Guénon ise dinin esasında farklı düzeylerdeki üç ögenin birleşimini içerdiğini söylemektedir. Bunlar: Akîde, ahlâk ve ibadettir. Ona göre bu üç ögeden birinin eksik olduğu durumda bir dinin varlığı söz konusu değildir.[91]

2.2. Dindarlık

Toplumdaki bireylerin bir kısmının diğerlerine oranla daha dindar olduğu şeklindeki bir açıklama bu bireylerin dindar, az dindar ve dindar olmayan şeklinde değerlendirilmesine göre yapılabilir. Böyle bir sınıflandırmanın yapılabilmesi ise din ve

---

[87] Bektaş, a.g.e., s. 67-68.
[88] Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1988, s. 15.
[89] M. Abdullah Draz, *Din ve Allah İnancı*, çev. Bekir Karlığa, İstanbul: Bir Yayıncılık, t.y., s. 38-39.
[90] Lord Northbourne, *Modern Dünyada Din*, çev. Şehabettin Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 11-13.
[91] René Guénon, *Doğu Düşüncesi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s. 88.

dindarlık kavramlarından ne anlaşıldığına yahut bu kavramların nasıl tanımlandıklarına bağlıdır.[92] Farklı disiplinler birbirlerinden bağımsız olarak kendi içlerinde çeşitli dindarlık tanımları yapmışlardır.[93]

Din bireyin kendisi dışındaki çevrenin alışkanlıklarından yahut nesiller boyunca aktarılan eserlerden müteessir olarak yaşayabileceği objektif bir gerçeklik iken dindarlık (religiosity) dinin sübjektif hali olarak tanımlanmaktadır.[94] Yani dindarlık dinin sübjektif olarak yaşanması durumudur. Dolayısıyla bir kimsenin dindar olduğu vurgulandığında, o kimsenin kendi inanç alanı içindeki bireysel gerçeklik durumuna dair de bir bilgiye sahip olunmaktadır.[95]

Dini akdin objesi olan Tanrı, insanlık ve dünya üstü bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla dindarlık duygusunun temelinde, dini objenin bir taraftan dünya üstü(aşkın) bir taraftan gerçek olduğu kabulü vardır.[96]

İslami dindarlık oldukça geniş inanç ve uygulama şekillerinin kapsaması sebebiyle bireyin idealleri ve davranışlarının birbiri ile ilişki içinde olduğu faraziyesine dayanmaktadır.[97] Dindar kişinin inancı ile alakalı tutum ve kanaatleri günlük yaşantısına davranış olarak yansır. Bu bağlamda dindar kimsenin inancı ile davranışları arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu söylenebilir.[98] Buradan hareketle dindarlık, "insanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dini tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani dini yaşantıyı veya dindarca hayatı; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibadet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgu"[99] olarak tanımlanabilir.

---

[92] M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat "İzmir Örneği"*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993, s. 62.
[93] Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Dindarlarda Ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma İstanbul Örneği*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 31.
[94] Draz, a.g.e., s. 38-39.
[95] Necdet Subaşı, "Türkiye Dindarlığı: Yeni Tipolojiler", *İslâmiyat Dergisi*, C. 5, S. 4, s. 19.
[96] Kamıran Birand, "Dinin Mahiyeti Üzerine", Ankara: *AÜİFD*, C. 6, S. 4, 1959, s. 134.
[97] Abdullah H.M. el -Halife, "İslam'da Suç Eğilimine Karşı Koruyucu Bir Mekanizma Olarak Dindarlık", çev. Mehveş Kayani, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S. 2, 1994, s. 12.; Veysel Uysal, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, İstanbul: DEM Yayınları, 2006, s. 46.
[98] Ayten, a.g.t., s. 44.
[99] Ejder Okumuş, *Gösterişçi Dindarlık*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002, s. 38.

Bu çalışmada belli bir din ve dindarlık tanımından hareket edilmemekle birlikte bazı psikologların yaptığı din ve dindarlık tanımlarına yer verilmiş akabinde araştırmada kullanılmış olan Allport ve Ross'un dindarlık tipolojisi açıklanmıştır.

2.3. Psikolojinin Perspektifinden Din ve Dindarlık

Araştırmacılar kavramları ilgili oldukları bilim dallarına göre ele alır ve tariflerini de buna göre yaparlar. Din fenomeni de psikologların kendi amaçlarına uygun olarak yaptıkları tarife göre şekillenmiştir.[100]

Dini "dahili bir bakış açısıyla" inceleyen psikologlar dinin ne olması gerektiğinden ziyade, insanların algılayış biçimleri ve dinin psikolojik yararları üzerinde durmuşlardır.[101] Din psikolojisi alanında dinle ilgili yapılan tanımlar, inceleme ve araştırmalar ise dinin bireysel ve toplumsal yönleri üzerinde toplanmıştır.[102]

Din psikolojisinin kurucu ve öncü ismi olarak kabul edilen William James'in din tanımına bakıldığında ferdi ve sübjektif bir bakış açısının olduğu görülmektedir.[103] Ona göre din; "bireylerin ilahi olarak gördükleri şeylerle kurdukları bağa ilişkin kendi başlarına yaşadıkları duyguları, eylemleri ve tecrübeleridir."[104]

Clark, dünya üzerinde tanımlamanın dinden daha zor olduğu bir kelimenin bulunmadığını söyler ve bunun için üç sebep sıralar: Birincisi, dini tecrübenin içsel ve sübjektif olması ve bunun da ötesinde oldukça bireysel bir şey olmasıdır. Her insan kendi tecrübesine yahut dini tecrübe sandığı şeye göre bir kelimeden anlam çıkarır. Şöyle ki din hakkında fikir alışverişinde bulunan iki insanın şimdiye kadar tamamıyla aynı şeyden bahsettiği görülmemiştir. İkincisi, insanlara dinlerinden daha fazla güçlü hissettirebilecek hiçbir şeyin olmayışıdır. Üçüncü ise, din kavramının tanımı yapan kişinin amacından

---

[100] Mehmedoğlu, a.g.t., s. 23.
[101] Ali Köse, Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 108.
[102] Mehmedoğlu, a.g.t., s. 23.
[103] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi,* 9.b., Ankara: TDV Yayınları, 2011, s. 49.
[104] William James, *The Varities of Religious Experience*, London: The Fontana Library Theology and Philosophy, 1960, s. 50.

etkileneceğidir.[105] Dini tanımlamadaki tüm bu güçlüklülere rağmen James'in izinden giden Clark, dinin bireysel yönünü vurgulayan bir tanım yapar: "Din, bireyin, bir aşkın Varlık (a Beyond) hissettiğinde yaşadığı ve özellikle birey hayatını o Aşkın Varlık ile ahenkli kılmak için fiili girişimde bulunduğunda davranışı üzerinde etkisi açıkça gözlemlenen deruni bir tecrübedir."[106]

Freud din üzerine yazdığı başlıca eseri olan Totem ve Tabu'da nevrotik kimselerin sergilediği saplantılı (obsessive) davranışlarla dini ibadetler arasında benzerlikler olduğu düşüncesinden hareketle ibadetlerin de birer "saplantı nevrozu" olduğu iddiasında bulunmuştur.[107] Uygarlıktaki diğer her şeyde olduğu gibi dinsel düşünceler de bir gereksinim sonucunda ortaya çıkmıştır. Kendisini doğanın karşısında zayıf hisseden insanın savunma ihtiyacı dinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[108]

Dini önemli bir psikolojik yan olarak gören ve onu empirik bir bakış açısı ile ele alan Jung, din kelimesinden Rudolf Otto'nun "numinosum" şeklinde kavramlaştırdığı; "dikkatli ve vicdani bir gözlenmesi, yani iradenin/istemin keyfi etkinliğinin sebep olmadığı dinamik bir varlık ya da etki"yi anladığını ifade eder.[109] Ona göre din: "İnsana özgü içgüdüsel bir tutumdur ve bunun kendini gösterme biçimlerini tüm insanlık tarihi boyunca izlemek mümkündür. Dinin belirgin amacı ruhsal dengeyi muhafaza etmektir." Kişi bilinçli eylemlerinin içeriden yahut dışarıdan müdahaleler ile kontrol edilemeyecek bir şekilde bozulabileceğinin bilgisini taşır. Bu sebeple de karar alırken bunu dine dayanan bazı önlemler ile uygun hale getirmeye çalışır. Görünmeyen güçlere adakta bulunması, hayır dualar ettirmesi, bir takım kutsal ayinlere katılması bundan dolayıdır.[110]

Jung'a göre "bilinçdışı, dinsel deneyimin harekete geçip, aktığı ortamdır." Yani kişinin dinsel deneyimlerine ancak bilinçdışı yolu ile erişilebilir. Dindar insan da "bilinçdışından gelen reaksiyonun doğrudan etkisi altındadır ve genellikle bunu vicdanın

---

[105] W. H. Clark, *The Psychology of Religion*, New York: Macmillan, 1958, s. 17-18.
[106] B. J. Zınnbauer, K. I. Pargament, "Dindarlık ve Maneviyat", *Din ve Maneviyat Psikolojisi*, der. R. F. Paloutzian, C. L. Park, haz. İhsan Çapcıoğlu, Ali Ayten, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013, s. 64.
[107] Ali Köse, *Freud ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016, s. 65-66.
[108] Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, Ankara: Alter Yayıncılık, 2015, s. 28.
[109] C.G. Jung, *Din ve Psikoloji*, İstanbul: İnsan Yayınları, çev. Cengiz Şişman, 1993, s. 18-19.
[110] C.G. Jung, *Keşfedilmemiş Benlik*, İstanbul: İlhan Yayınevi, çev. Barış İlhan, 1999, s. 62.

işleyişi olarak niteler." Dindar insan kişisel varlığının temelinin Tanrı ile ilişkisine dayandığını gayet net bir şekilde bilir.[111]

Fromm'a göre insanın tabiatında bir şeye yönelme ve bağlanma sistemi vardır. İnsanlar yönelecek ve bağlanacak bir amaca sahip olma isteğinden dolayı dinsel bir ihtiyaç duymaktadırlar.[112] Dinleri, insanın olgunlaşma sürecine katkı sağlayıp sağlamadığı bakımından ele alan Fromm onları otoriter ve hümaniter dinler olmak üzere ikiye ayırır.[113] Belli bir tür dini çağrıştırmadan bir din tanımının yapılamayacağından, bu kavramı insana özgü genel bir olgu olarak tanımlayabilecek bir kelimenin yokluğundan yakınarak dinden anladığının şu olduğunu ifade eder: "Bir grup tarafından paylaşılan ve kişiye kendine bir yön bulmasını sağlayacak bir zemin ve bir tapınma nesnesi sunan bir düşünceler ve eylemler sistemi."[114]

İnsan iradesini ön plana çıkaran Victor Frankl ve Abraham Maslow ise dinin insanın tabiatına uygunluğunu ve insanın dini alanla olan ilişkisinde sahip olduğu iradeyi vurgulamışlardır. "Frankl, dini insanın kendini aşması bağlamında incelerken, Maslow dini insanın kendini gerçekleştirmesine katkı sağlayan önemli bir unsur olarak görmüştür."[115]

Vergote, operasyonel bir tanım ile dini "tabiatüstü bir varlık (ya da varlıklar) ile ilişkili olan birtakım işaretlerin, davranışların, duyguların ve dilin bütünü" olarak ifade eder.[116] Armaner, dinin hem bireyi hem de toplumu etkileyen sosyo-kültürel bir kurum olması ve söz konusu etkinin çok karmaşık olması sebebiyle soyutlanamayacağını ifade etmiştir.[117]

Tüm bu tanımları sınıflandırmak üzere din psikolojisi alanında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Clark, din tanımlarını ve algılama biçimlerini (conceptions) üç sınıf altında

---

[111] A.g.e., s. 106-108.
[112] Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi,* İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003, s. 79-80.
[113] Köse, Ayten, a.g.e., s. 109.
[114] Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, çev. Elif Erten, İstanbul: Say Yayınları, 2006, s. 31.
[115] Köse, Ayten, a.g.e., s. 108.
[116] Antoine Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev: Veysel Uysal, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1999, s. 15.
[117] Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, C.1, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980, s. 75.

toplamıştır. İlk olarak, dini psişik hayatın diğer yönlerinden ayırmayı reddedenler, ikinci olarak, dinin toplumsal yönlerini vurgulayan ve dinin insanlar arasındaki uzlaşmadan kaynaklandığını görme eğiliminde olanlar, son olarak ise, bireyi ve tecrübelerini vurgulayanlar.[118]

Bir diğer sınıflandırmayı ise dini sübjektif ve objektif olarak ikiye ayıran Regsi Jolivet yapmıştır. Ona göre sübjektif din: "İnsanın Allah' karşı içinden gelen aşk, tazim ve itimat ile bağlanması; Allah'a ve O'nun koyduğu prensiplere ve gayelere karşı bütün akıl ve hissiyatı ile bağlanmaya mecbur olduğunu kabul etmesi" iken objektif din; "sübjektif olarak duyulan din duygusunun ayinler, kurbanlar, dua ve ibadetler gibi harici fiil ve hareketlerle beyan ve ifade edilmesidir.[119]

Yapılan tüm bu dindarlık tanımları incelendiğinde dindarlığın çok boyutlu bir kavram olduğu gözlemlenmektedir.[120] Bu kavramın kişiler tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak için çeşitli dindarlık tipolojileri (model) geliştirilmiştir. Kerim Yavuz'un belirttiği gibi elbette bireyin tamamen tanınıp anlaşılması ve onun ideal bir şekilde tipolojisinin ortaya koyulması mümkün değildir. Ancak bireylerin ve toplumların dini hayatını besleyen ve yön veren dindarlık şekillerinin farklı formlarda ele alınması, dindar kimselerin iç dünyasına daha kolay bir şekilde nüfuz edebilmek ve sosyo-kültürel çevrelerde tezahür eden dindarlık şekillerinin anlaşılmasını mümkün kılmak için gereklidir ve bu tür çalışmaların artması gerektiği kaçınılmazdır.[121]

2.4. Dindarlık Tipolojileri

Araştırmacılar insanların çeşitli renk ve biçimlerde ortaya çıkan dini yaşamlarındaki farklılıkları ortaya koyabilmek amacıyla çeşitli tipolojiler geliştirmişlerdir. Bu tür tipolojiler genellikle "özsel" ve "nitelendirici" anlayışlarla yapılır. Birincisi, dindarlık ve din anlayışından yola çıkarken, ikincisi ise somut dindarlık

---

[118] Clark, a.g.e., s. 18-20.
[119] Regsi Jolivet, *Vocabulaire de la Philosophie*, s. 176'dan akt. Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Ankara: Remzi Kitabevi, 1982, s. 28.
[120] Fatma Gül Cirhinlioğlu, *Din Psikolojisi*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014, s. 66.
[121] Asım Yapıcı, "Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, 2002, s. 78.

şekillerinin analizinde kullanılmak üzere kavramsal bir araç geliştirilmesini amaç edinir.[122]

Glock, dindarlık tipolojilerini ilk kavramlaştıran kuramcılardan birisidir. Dindarlığı açıklamak üzere 5 boyutlu bir model geliştirmiş ve Stark ile birlikte yeniden gözden geçirdiği bu tipoloji inanç (ideolojik), ibadet, duygu(tecrübe), bilgi(entelektüel) ve etki boyutlarından oluşmaktadır. Morton King ise, dindarlığı ölçmek amacıyla 9 boyutlu bir dindarlık tipolojisi geliştirmiştir. Bu tipoloji inancı onaylama ve kişisel adanmışlık, dini örgüt aktivitelerine katılım, kişisel dini yaşantılar, dini örgütle kişisel bağlantı, şüpheye rağmen bilimsel araştırmalara bağlılık, dini gelişime açıklık, dogmatizm ve dışsal yönelim, finansal davranışlar ve finansal tutumlar, din hakkında konuşma ve okumayı kapsar.[123]

Dini yaşayışın "kalitesi" farklı düzeylerde olabilir. Aynı dine mensup bireylerin dini yaşantıları aynı seviye ve kalitede değildir; farklı derecelendirmeleri vardır.[124] Dini yönelimdeki bu farklılıkları Allport ve Ross yayınladıkları makalede[125] iç güdümlü ve dış güdümlü olarak sınıflandırmışlardır. Dini yönelim bireyin dini inançlarını ve değerlerini uygulama veya yaşama biçimini tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Batson ve Ventis ise Allport'un iki boyuttan oluşan kavramlaştırmasına sorgulama boyutunu da ekleyerek dini yönelimin ancak bu üç boyutla kavranabileceğini ileri sürmüşlerdir. Üçüncü boyuttaki kişiler karmaşık fikirleri sorgulamak için isteklidirler. Sorgulama yönelimli kişiler varoluşa dair soruları araştırmaya ve yeni bilgiler öğrenmeye açıktır.[126]

2.4.1. Allport ve Ross'un Dindarlık Tipolojisi

İlk defa Gordon Allport tarafından geliştirilen, insanları dini kişilikleri yönünden iç-güdümlü ve dış güdümlü olarak tasnif eden bu tipoloji en çok bilinenlerdendir.[127] Bu

---

[122] Köktaş, a.g.e., s. 48.
[123] Cirhinlioğlu, a.g.e., s. 67-68.; Hökelekli, a.g.e., s. 74-75.
[124] Hökelekli, a.g.e., s. 76.
[125] Gordon W. Allport, J. Michael Ross, "Personal Religious Orientation and Prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology,* S. 5, ss. 432-443.
[126] Cirhinlioğlu, a.g.e., s. 67-68.
[127] Mehmedoğlu, a.g.t., s. 39.

tipolojide yapılan ayrım yahut tipleştirmede, dindarlığın niteliği, içtenliği, samimi olup olmadığı esas alınır.[128]

2.4.1.1. İç Güdümlü Dindarlık

Allport'a göre iç güdümlü dindarlar dinini "yaşar" ve inanç bu kimseler için kendi içinde nihai bir değerdir.[129] "İçten doğma bir eğilim"e sahip bu kişilerin başlıca motivasyonları dindedir. Çok baskın olsalar dahi diğer gereksinimlerini ikinci derecede şeyler olarak görürler ve ellerinden geldiği kadarıyla bu gereksinimlerini dini inançları ile uyumlu hale getirirler. Bu tip dindarlar için din, içten doğma bir değerdir.[130]

İç güdümlü dindarlar kendisini feda edebilecek bir şekilde dini inançları ve değerlerine bağlılardır. Bu kimseler için kişisel inançları öneme sahipken dinin sosyal kazanç yönü önemli değildir. Maslow, iç güdümlü dindarlığın ödül ve sonuçlara bağlı olarak çeşitli durumlarda ve zaman içinde değişmediğini ve hayattaki amaçların başarılmasıyla ilgili önemli konuların tanımlanmasında yardımcı olduğunu ileri sürmüştür.[131]

Din ve ruh sağlığı ilişkisini konu edinen emprik çalışmalarda iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık ayrımı uzun bir zaman kullanılmıştır. Allport'un geleneğini takip eden araştırmacılar psiko- sosyal uyum sürecinde bireyin ruh sağlığını en olumlu katkıyı yapan dindarlık biçiminin iç güdümlü dindarlık olduğunu söylemişlerdir. İç güdümlü dindarlığı Beit-Hallahmi "kalbin ve ruhun inanca dayanması"[132] olarak tanımlarken Kayıklık, "deruni dindarlık" şeklinde kavramlaştırmıştır.[133]

---

[128] Okumuş, a.g.e., s. 42.
[129] Allport, Ross, a.g.m., s. 434.
[130] Hökelekli, a.g.e., s. 77.
[131] Abraham Maslow, *The Farther Reacher of Human Nature*, New York: Viking, 1771, s. 275'den akt. Cirhinlioğlu, a.g.e., s. 62.
[132]Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, Adana: Karahan Kitabevi, 2007, s. 36-37.
[133] Hasan Kayıklık, "Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 15, 2003, s. 134.

2.4.1.2. Dış Güdümlü Dindarlık

Dış güdümlü dindarlar dini kendi amaçları doğrultusunda kullanırlar. Allport bu yönelime sahip kimselerin dini çeşitli şekillerde faydalı bulabileceğini ifade eder. Ona göre dışsal değerler her zaman araçsal ve kullanışlıdır. Dış güdümlü kimseler güvenlik, teselli bulma, oyalanma, statü elde etme, sosyalleşme gibi birtakım amaçlar elde etmek için oldukça faydacı bir yaklaşımla dini "kullanır".[134]

Dış güdümlü dindarlıkta, iç güdümlü dindarlığın aksine din olgusu dindar kimsenin davranışlarında birinci derecede belirleyici unsur değil başka amaçlar için bir araç konumundadır. Bu tür dindarlığa yol açan şey, dinin bu kimseler için işlevsel oluşudur. Bu sebeple bu tür dindarlığa "fonksiyonel dindarlık" ya da "psikolojik ihtiyaçlar dindarlığı"[135], "dış beklentiye göre dindarlık"[136] denilebilir. Cirhinlioğlu tarafından dış güdümlü dindarlık, "benliğe hizmet eden değerlere yönelik bir çaba" olarak tanımlanmıştır.[137]

3. DİNLER VE ÇEVRE

Kimi düşünürlere göre son yüzyıllarda çevremizde meydana gelen kirlilik, iç dünyamızdaki kirliliğin bir yansımasıdır. İçinde bulunduğumuz durum ve tabiata karşı takındığımız tavır neticesinde dünya bugünkü hale gelmiştir. Bu sebeple çevre sorunları felsefi ve dini bir problem olarak görülmektedir.[138] Dinlerin getirmiş olduğu ruhi disiplinlerden, insanı insan yapan değerlerden uzaklaşan; ahlâki seviyesi düşen insanlık, çevreyi de tahrip etmektedir."[139]

Nasr, çevre bunalımının artık yalnızca yeryüzündeki hayatı tehdit etmediğini vurgulayarak bu durumu "içsel sakatlık ve hastalıkların dışa yansıması" olarak ifade eder. Ona göre mevcut çevre krizi, bir taraftan modern insanın içindeki hastalığın işareti diğer taraftan da hastanın içinde bulunduğu durumun farkına varmasını sağlayarak kendisini

---

[134] Allport, Ross, a.g.m., s. 434.
[135] Hökelekli, a.g.e., s. 76.
[136] Kayıklık, a.g.m., s. 134.
[137] Cirhinlioğlu, a.g.e., s. 62.
[138] Moore, a.g.m., s. 213.
[139] İbrahim Canan, *Ayet ve Hadislerin Işığında Çevre Ahlakı*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1995, s. 29.

“aşikâr bir çılgınlık olarak gösteren” o içsel hastalığın dışa yansımış olan belirtileridir. Dünyayı kazanmak amacıyla “semaya sırtını dönen modern insan” bugün sırf semasını yitirdiği için dünyasını da kaybetmektedir.[140]

İnsanoğlu bir taraftan yaşamış olduğu iki yüzyıllık süreci eleştirel olarak incelerken diğer taraftan sahip olduğu vahyi gelenekleri yeniden keşfetmekte; karşı karşıya gelinen çağdaş problemlerin aşılmasında dinlerin yardımcı olabileceğine inanmaktadır.[141] Dinler, insanlığın çevreyle olan münasebetlerine kaynaklık etmiş; bu münasebeti ilahi ve ahlaki bir temele dayandırmış ve insanın varlık aleminde yalnız olmadığı vurgusunu yapmışlardır.[142] Çevre sorunlarının din bağlamında ele alınmasıyla dinlerin insan, doğa ve Tanrı arasında kurmuş oldukları ilişki ortaya konulacak bu da çevre konusunda bütüncül bir bakış geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.[143]

Yahudi çevreciler Eski Ahit ve şeriatlerine atıfta bulunarak doğa-din-insan etkileşimini ortaya koymuşlardır.

Yahudiliğin doğal düzen anlayışına göre doğa yasaları arketipsel dünyanın yasalarından ve tüm mahlûkat üzerinde söz sahibi olan “İrade”den ayrılamaz. Doğal düzen ile beşerî düzeni, dini ve kozmik yasaları birbirine bağlayan birlik anlayışı geleneksel Yahudi dünya görüşünün bir parçasıdır.[144]

Tekvin 1:26 insanların diğer mahlukata hâkim olabileceğini söyler. Tanrı, “insanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım” dedi, “Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun.” Fakat burada kastedilen hâkimiyet katı bir sömürü değil, sorumlu bir himayedir. Bu ayeti 12. yüzyıl müfessiri Rashi, hakimiyetin canlıların istismar edilmemesi şartına bağlı olarak Allah tarafından insana verildiği şeklinde tefsir etmiştir.[145]

---

[140] Nasr, a.g.e., s. 41-42.
[141] İbrahim Özdemir, Münir Yükselmiş, *Çevre Sorunları ve İslam*, Ankara: DİB Yayınları, 1995, s. 64.
[142] Münir Yıldırım, *Çevre ve Din Kutsalın Tabiattaki Formları*, Adana: Karahan Kitabevi, 2016, s. 33.
[143] Evkuran, a.g.m., s. 38.
[144] Seyyid Hüseyin Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2002, s. 71.
[145] Aubrey Rose, “Hayvan Hakları”, *Yahudilik ve Ekoloji*, ed: Aubrey Rose, çev. Mehmet Demirhan, İstanbul: İgdaş Yayınları, s. 93.

"Tanrı insanı kendi suretinde yarattı..."[146] ayeti bir anlamda varlıklar arasında mertebe olduğuna işaret eder. Bu hiyerarşik modelin iki sonucu vardır. Birincisi "halifelik" olarak da ifade edilen üsttekinin alttakine karşı olan sorumluluğudur. Diğeri ise üsttekinin altta olana göre öncelikli oluşudur.[147] Hristiyan ilahiyatçılar arasında insanın halife oluşunun mahlukatı koruması yahut onun üzerinde hükümranlık kurması ile ilgili tartışmalar olsa da bu konuda Yahudi ilahiyatçılar arasında pek fazla görüş ayrılığı yoktur. Zira Tekvin' de, Adem'in Allah tarafından "baksın ve korusun diye"[148] Aden bahçesine konulduğu ifade edilir.[149]

Yahudi bayramları çoğunlukla köken itibariyle ziraidir. Dinlenme günü olan shabat (sebt günü) insanları, hayvanları ve toprağı kapsar.[150] Yine bu inanca göre toprağın verimliliği insanların Allah ile aralarındaki ahde sadık olmalarına bağlıdır: "Tanrınız RAB'bi sevmek, bütün yüreğinizle, bütün canınızla O'na kulluk etmek için bugün size bildirdiğim buyruklara iyice kulak verirseniz, RAB ülkenize ilk ve son yağmuru vaktinde yağdıracak."[151] Norman Solomon bugünkü global dünyada bunu "gezegenin korunması" olarak yorumlamaktadır.[152]

Eski Ahit, savaş esnasında askerlerin ağaçları özellikle de meyve ağaçlarını tahrip etmesini yasaklar. "Bir kentle savaşırken, kenti ele geçirmek için kuşatma uzun sürerse, ağaçlarına balta vurup yok etmeyeceksiniz…"[153] İbn Me'mun bu ayette nehyedilenin yalnızca meyve taşıyan ağaçları yok etmek olmadığını, israf eden kimselerin de on emirden biri olan "yok etmeyeceksin (Bal Taschit!)" emrine karşı gelmiş olacağını ifade eder.[154]

---

[146] Tekvin 1/27.
[147] Norman Solomon, Yahudilik ve Çevre", *Yahudilik ve Ekoloji*, ed: Aubrey Rose, çev. Mehmet Demirhan, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, s. 52.
[148] Tekvin 2/15.
[149] Solomon, a.g.e., s. 45.
[150] Aubrey Rose, "Yahudi İnancına Giriş", *Yahudilik ve Ekoloji*, ed: Aubrey Rose, çev. Mehmet Demirhan, İstanbul: İgdaş Yayınları, s. 34.
[151] Tesniye 11/13-17.
[152] Solomon, a.g.e., s. 45-46.
[153] Tesniye 20/19.
[154] Rose, a.g.e., s. 33.

Eski Ahit geleneklerinin üzerinde inşa edilen Yeni Ahit (İncil)[155] de tabii dünyadan bağımsız bir varlık yahut varlık grubu olarak bahsetmez. Kainattaki herşey Tanrı'nın düzenlemesindeki hikmete göre yerleştirilmiştir. "Ya RAB, ne çok eserin var! Hepsini bilgece yaptın"[156] ayeti bu inancın bir örneğidir.[157] Yine Tekvin 1:31 ayeti İncil yorumcuları tarafından "yaratılan mahlukatın yaradılış amaçlarına ve daha büyük bir düzene uygun oldukları" şeklinde anlaşılmıştır.[158]

Kitab-ı mukaddes bağlamında insanlık çevre ile olan ilişkilerinde iki türlü yaklaşıma sahiptir. Birincisinde, insan çevresine egemen olarak hakimiyeti altına aldığı doğal çevresini kullanır, ikincisinde ise kendisine verilen hakimiyet yetkisini bilinçli bir sorumluluk algısına dönüştürür. Dolayısıyla Tekvin 1:26 geçen ifade bir yandan "doğaya sahip olma ona hükmetme" şeklinde yorumlanırken diğer yandan kendisine yetki verilen insanın yaratılanların "emanetçisi ve koruyucusu" olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.[159]

Emanetçilik düşüncesi, insanların yaratılanları korumalarını gerektirir. "Çoban (shephera)" metaforu Yahudi-Hristiyan geleneği içerisinde emanetçilik kavramının açıklanmasında kullanılmaktadır. Nasıl ki iyi bir çoban sürüyü besler, gözetir aynı zamanda gıda ve yün olarak ondan faydalanır, insanların doğal dünyaya bakışlarının da bu şekilde olması gerekir.[160] "Hakimiyet" kavramının yanlış anlaşılmaması, hükmetmeye dönüşmemesi için dünyadaki varlıkların birbiriyle olan ilişkilerinde insanların araçları olmalarının ötesinde bir konumlarının olduğunun kavranması gerektiği ifade edilmiştir.[161]

---

[155] Ruth Page, "İncil ve Tabii Dünya", *Hristiyanlık ve Ekoloji*, ed. Elizabeth Breuilly, Martin Palmer, çev. Mehveş Kayani, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, s. 50.
[156] Mezmurlar 104/24.
[157] Page, a.g.e., s. 36-37.
[158] Ruth Page, "Tabii Dünya İle İlgili Olarak İncil'in Hristiyan İnancı Üzerindeki Etkisi", *Hristiyanlık ve Ekoloji*, s. 64.
[159] Hakan Olgun, "Yahudi-Hristiyan Gelenekten Moderniteye Çevre Sorunu", *Çevre ve Din Sempozyumu (15-16 Mayıs)*, C. 1, ed. Fahri Kayadibi, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008, s. 61.
[160] Des Jardins, *Çevre Etiği*, çev. Ruşen Keleş, Ankara: İmge kitabevi, 2006, s. 96.
[161] Page, a.g.e., s. 61.

İnsan hayatının her alanını kapsayacak şekilde düzenlemelerde, emir ve uyarılarda bulunan İslam, çevre konusunda da Müslümanların zihnini inşa eden birtakım tavsiyeler vermektedir.[162]

İslam'ın çevre anlayışının kökleri Kur'an'ı Kerim'de yani Allah kelamında bulunur. Yalnızca insanoğluna değil tüm kâinata hitap eden Kur'an, beşerî dünya ile tabii dünya arasında bir ayrım gözetmez.[163] Kur'an, arz ile semayı birlikte ele alır ve bir bütün olarak sunar. İbrahim Canan'a göre bu durum, çevre ile ilgili konuları arz ve sema bütünlüğü içerisinde ele almamızı gerekli kılar ve hatta dünyada yol açtığımız kirliliklerin semaya da sıçrayağını belirterek tedbir almamıza dikkat çeker.[164]

Yeryüzü hakkındaki İslami görüşün en önemli noktalarından birisi de yeryüzünün yalnızca insanlar için yaratılmış olmadığıdır. Zira Rahman suresinde "Allah arzı canlı varlıklar için meydana getirmiştir"[165] buyrulmaktadır.[166]

Kâinatta insan dışındaki her bir varlık sünnetullah gereği Allah'a boyun eğmekte, teslim olmaktadır. Yani kelime anlamı ile Müslümandır. "Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halîm'dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır"[167] ayeti ile de anlaşıldığı üzere ona teslim olmayan, onu zikretmeyen varlık bulunmamaktadır. Bu durum insanoğlunun varlığa bakışını belirleyen temel unsurlardan biridir.[168]

Kur'an kâinatta bir dengenin bulunduğundan, her şeyin bir mîzan ve miqdâr üzere tayin olduğundan söz eder. "Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık."[169]

---

[162] Muhit Mert, "Çevre Bilinci Oluşturmada İslam'ın Katkısı Üzerine", *Uluslararası Çevre Ve Din (15-16 Mayıs)*, C. 2, ed. Fahri Kayadibi, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008, s. 27.
[163] Seyyid Hüseyin Nasr, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, çev. Şehabettin Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 2016, s. 181.
[164] Canan, a.g.e., s. 18.
[165] er-Rahmân 55/10.
[166] Canan, a.g.e., s. 20.
[167] el-İsrâ 17/44.
[168] Gürsel, a.g.e., s. 51-55.
[169] Kamer 54/49.

"Göğü Allah yükseltti ve mîzanı (dengeyi) O koydu."[170] Bu dengeyi koruma görevi de emaneti yüklenen insanındır. Korumanın yanı sıra yeryüzünü imar etmekle yükümlü oluşu Hûd suresinde Salih peygamberin Semûd kavmine söylediklerinden anlaşılmaktadır: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yok. O, sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı."[171] Bu ayeti yaşamına tatbik eden Efendimiz (s.a.v) Medine'de imar faaliyetlerine katılmış, hicret ettiği şehrin mâmûr hale gelmesi için çalışmıştır. Mekke, Medine ve Tâif'i harem ilan ederek ağaç kesmeyi ve avlanmayı yasaklamıştır."[172]

"Kul kelimesi (abd) ibadet kelimesiyle bağlantılıdır. Bu yüzden, İslam'da sorumluluklar haklardan önce gelir. Batı toplumlarında da sorumlulukların haklardan önce geldiği görülmektedir fakat bu İslam'da fayda değil bir ilke meselesidir. Bizler yalnızca Allah'a karşı değil, aynı zamanda O'nun yarattıklarına karşı da sorumluluklara sahibiz."[173] İslam'da tabii kaynakları kullanma hakkı, onlardan sadece yararlanma hakkı anlamına gelir. Yararlanma hakkı da kişinin kendisine emanet edilen malı ona zarar vermeden, tahrip etmeden kullanması demektir. Yine İslam hukukuna göre, toprak, hava, su gibi tabii unsurlar tüm yaratılmışların ortak malıdır.[174] Dolayısıyla insanlığın ortak kullanımında olan bu unsurlar üzerinde toplumun zararına olacak şekilde tasarrufta bulunulmamalıdır.

İslam, kaynakların kullanımında kanaatkârlığı aşılarken israf ve savurganlığı yasaklamıştır. Çünkü dünya sonu gelmeyen bir hammadde deposu değildir ve kaynaklar aşırı kullanım sonucunda tükenecektir. Peygamberimiz (sav) "akan bir nehirden bile abdest alıyor olsan israf olur"[175] hadisi ile kaynakları kullanırken dikkat edilmesi gereken tavrın yapabilme gücü ile ilgili olmadığına işaret etmektedir. Zira her bir şeyin kendine göre israfı söz konusudur.[176] Hadiste zikredilen "zulmetmiş olur", "haddi aşmış olur" ifadeleri yersiz kullanım sebebi ile kişinin nimete zulmetmesi; eşyayı kullanmada

---

[170] er-Rahmân 55/7.
[171] Hûd 11/61.
[172] Mert, a.g.m., s. 25-31.
[173] Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam'ın Kalbi*, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2002, s. 167.
[174] El-Hafız B.A. Masri, "İslam ve Ekoloji", *İslam ve Ekoloji*, ed. Fazlun Khalid, Joanne O'Brien, çev. Murat Çitfkaya, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, s. 19.
[175] İbn Mâce, "Tahâret", 48.
[176]Celal Yeniçeri, *Hz. Peygamber'in Çevreciliği*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014, s. 189.

kendisine tanınan ölçüleri aştığı için de emanetin asıl sahibi olan Allah'a zulmetmesi şeklinde yorumlanmıştır.[177] Ayrıca Kur'an-ı Kerim fazla tüketimi itibar vesilesi sayarak "yığınla mal harcadım diyor"[178] diye övünen kimseleri tel'in etmektedir.[179] Yine "…yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez"[180] ,"…çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir"[181] ayetleri de israfın İslam dinin de hoş karşılanmadığını ifade etmektedir. İkinci ayette israf eden kimseler "şeytanın kardeşleri" olarak nitelendirilmiş ardından şeytanın nankör olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla Kur'an israf ile nankörlük arasında bir ilişki kurmaktadır.

Aydın'a göre aşırı tüketim tutkusu zamanla helal kazanç yollarından sapılmasına yol açmaktadır. Önceki nesillerin kanaatkâr tutumları yerini mülk edinmede ve tüketimde yarışmaya sevk etmektedir. Kendisini böyle bir yarışa sokan insan da sonuçta ruhi bunalımlara girmektedir.[182] Oysa mümin hayatında dengeyi gözeten kimsedir. Furkan suresinde müminlerin özelliklerinden birinin harcadığı zaman ne israfa ne de cimriliğe yer vermemek olduğu bildirilmektedir.[183]

Kitap ehli olan dinlerin yanısıra doğu dinlerinde de insan-çevre ilişkisine dair pek çok öğreti mevcuttur. Budizm inancına göre evrende her şey karşılıklı olarak birbirine nüfuz eder. "Birde bütün bütünde bir vardır. Bir bütüne, çok bire özdeştir" ifadeleri bunu göstermektedir.[184] Bu inançta asıl olanın tabiat oluşu ve insanın doğaya bağımlı bir varlık olarak konumlandırılışı, Budizmin kutsalla ilişkili çevremerkezci bir anlayış çerçevesinde değerlendirilmesine imkan sağlar.[185]

---

[177] İbrahim Canan, "İslamda Çevre Çok Buudludur", *Uluslararası Çevre ve Toplum Sempozyumu (12-13 Nisan)*, İstanbul: İbb Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997, s. 204.
[178] Beled 90/6.
[179] Canan, a.g.e., s. 28.
[180] A'râf 7/31.
[181] el-İsrâ 17/27.
[182] Hüseyin Aydın, *Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşımlar*, Ankara: TDV Yayınları, 2009, s. 147.
[183] el-Furkân 25/67.
[184] Martine Bachelor, "Taşlar Bile Gülümser", *Budizm ve Ekoloji*, ed. Martine Bachelor, Keery Brown, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, s. 34-35.
[185] Ensar Yılmaz, "Hint Kültüründe ve Tek-Tanrılı Dinlerde Çevre Toplum İlişkisi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12 S. 1, 2010, s. 35.

Her sıradan Budist'in sahip olması gereken minimum ahlak kurallarını oluşturan beş emir (panca sila)'in birinci emri hayata zarar vermemektir (ahimsa). Bu din insana tabiat ile ilişkilerinde tahripkâr olmamasını, nazik bir tavır takınmasını tavsiye eder. Bu tavrın örneği Sigâlovâda Sutta'sında bilge kişinin serveti tıpkı arının nektar toplaması gibi biriktirmesi gerektiği ile ortaya konulur.[186] Zira arı, çiçeğin güzelliğine ve kokusuna zarar vermeden bala dönüştürmek amacıyla toplar. İnsanın tabiattan istifadesi de tıpkı arı gibi ona zarar vermeyecek şekilde olmalıdır.[187]

Değişim tabiatta her ne kadar asıl ise de Budizm'e göre doğal süreç insanlığın ahlaki durumundan etkilenir.[188] Bugün yüzyüze gelinen ekolojik kriz de Buda'nın gafil davranış tarzları olarak tanımladığı "hırs, nefret ve aptallık"ın benimsenmesinin bir sonucu olarak görülür. Bu üç madde şimdilerde insanoğlunun aklının ve günlük politikalarının ötesine geçerek denizleri, havayı ve de yeryüzünü zehirlemektedir. Dolayısıyla ekolojik krizin temelinde saldırgan teknolojilerin kışkırttığı, desteklediği "benmerkezli bir hırsın ruhi krizi" yer almaktadır. Bu gafletten kurtuluşun yolu "pratik"ten geçer. Budist pratiğin amacı gafletin parçalara ayırdığı -aslında bir bütün olan- evrenin bütünlük anlayışına yeniden kavuşturulmasıdır.[189] Çünkü bölünmemiş dünyada var olan her şey diğer şeyleri mucizevi bir şekilde desteklemektedir. Ve global dünyadaki krize çözüm bulmak için öncelikle her birey kendisinden başlamalıdır. Bu da aydınlanmış tabiatın keşfedilmesiyle mümkündür.[190] Batchelar, aydınlanmayı "dünyevi olmayan bir saadetin görüntülerinin önümüze açıldığı mistik bir durum değil, bu dünyada nasıl yaşamalıyım sorusuna verilecek bir dizi cevap" olarak ifade eder.[191]

Budizm insanı yücelten erdemleri savunmakta ve öğütlemektedir. Kanaatkâr olmanın fazileti; "dünyanın en büyük mülkü sağlık, en büyük hazinesi memnun olmasını bilme, en büyük dost kendine-güven, en büyük sevinç de NİRVANA'ya ulaşmadır"[192]

---

[186] Digha Nikaya III/189.
[187] Lily De Silva, "Ruhumun İçinde Sefa Bulduğu Tepeler", *Budizm ve Ekoloji,* ed. Martine Bachelor, Keery Brown, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, s. 48-49.
[188] A.g.e., s. 43.
[189] Stephen Batchelor, "Ganj'ın Kumları", *Budizm ve Ekoloji,* ed. Martine Bachelor – Keery Brown, çev. Gülseren Kozak, Vedat Diker, Şahin Sancar, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, s. 64.
[190] Martine Bachelor, Keery Brown, *Budizm ve Ekoloji,* İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, s. 11.
[191] Batchelor, a.g.e., s. 65.
[192] Dhammapada/204.

ifadeleriyle övülmüştür. İfrat ve tefritin iki ucunu oluşturan savurganlık ve cimrilik de tasvip edilmeyen hareketler olarak görülmüştür.[193]

Budizm inancında hem insanı hem çevreyi kapsayan bir temizlik anlayışı vardır. Rahiplerin tükürük ve dışkı ile toprağı ve çimeni kirletmeleri yasaklanmış; herkesin kullanımına açık olan suların temiz bırakılması tavsiye edilmiştir.[194]

Budizm'de olduğu gibi Hinduizm'in de kâinat tasavvurunda bütünlük anlayışı hakimdir. Her bir canlının hareketinin diğerini etkilediği, karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Bu inanca göre kâinatın kendisinden diğer varlıklara kadar bütün yaşamda ilahi yaratıcının izleri görülür. Dünyanın arkasındaki bu ilahi takdir anlaşılmadıkça dünyada nasıl yaşamamız ve onu ne şekilde kullanmamız gerektiği bilinemeyecektir.[195] Bu anlayış Banwari adlı Hintli bir gazetecinin şu ifadelerinde görülmektedir:

> "Eğer sizin dünya tasavvurunuz orada tabii olarak bulunan şeylerin hepsini içermekteyse, o zaman bu şeylerin hepsini el değmemiş olarak korumakla bu dünyayı da el değmemiş olarak korumuş olacaksınız. Eğer dünyanız sadece insan ve onun arzuları etrafında dönecek kadar darsa, o zaman sizin dünyanız bu düzene dahil olmayan şeyleri dışlayacaktır. Eğer dünya tasavvurunuz bir bütünse, o zaman faaliyetlerinizi yaratılışa zarar vermeyecek biçimde sınırlandırırsınız."[196]

Doğal çevreye karşı tutum ile alakalı olan bir diğer ilke de ahimsa veya zor kullanmamadır. Gandhi'nin dünyaya tanıtmış olduğu bu ilke yalnızca toplumsal çevre ile sınırlı olmayıp doğal çevreyi de içine almaktadır. Bu ilkeye göre, kişi tabiatı mevcut haliyle kabul edip ona saygı göstermeli ve kendi normlarını ona zorla kabul ettirmeye çalışmamalıdır. Bilakis tabii formları "İlahi Enerji"nin merkezi olarak görüp onunla barış içinde yaşamalıdır.[197]

---

[193] De Silva, a.g.e., s. 47-48.
[194] A.g.e., s. 52.
[195] Ranchor Prime, *Hinduizm ve Ekoloji*, Çev. Mehveş Kayani, Vedat Diker, Mehmet Demirhan, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, s. 16.
[196] A.g.e., s. 27-28.
[197] Nasr, *Makaleler*, s. 53.

Hindistan kültüründe suya ayrı bir kutsallık izafe edilmektedir. Zira her şeyin yaratıcısı olarak kabul edilen Vişnu dünyayı okyanustan yaratmıştır. Buna göre, okyanuslar Vişnu'nun karnı, tepeler ve dağlar kemikleri, bulutlar saçları ve hava soluğu, ırmaklar damarları, ağaçlar tüyleri, güneş ve ay iki gözü ve gece ile gündüzün yer değiştirmesi de gözkapaklarının hareketi olarak kabul edilmektedir.[198] Vişnu'nun ayak parmaklarını yıkamış olan sular olmaları sebebiyle Ganj ve Yamuna nehirleri ayrı bir tanrısal değere sahiptir. Bu suda yıkanan Hinduların günahlarından arındıkları inancı vardır.[199]

İlk veda öğretmenlerinin manevi mükemmelliğe ulaşmak için ormanlarda yaşaması sebebiyle bu dinde ormanlar da farklı bir önem arzetmektedir. Hayatın manevi amaçlarının peşinden giden bu bilgeler için orman, Tanrı ile barış ve ahenk sağlama yeridir. Veda kültüründe esas ormanın bir kısmı yok edildiğinde yerine başka bir çeşit ormanın oluşturulması gerekmektedir.[200]

Hinduizm'in çevremerkezci bir anlayışla kutsalla kurduğu ilişkisi ve bunların da dinin müntesipleri tarafından benimsenip yaşatılması ve yaygınlaştırılması insana ve topluma çevre karşısında kısıtlı bir hareket alanı bırakmaktadır.[201]

---

[198] Prime, a.g.e., s. 44-47.
[199] Yaşar Fersahoğlu, *Dinler ve Çevre*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011, s. 179.
[200] Prime, a.g.e., s. 23-25.
[201] Yılmaz, a.g.m., s. 33.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

1. ARAŞTIRMANIN METODU

Çevreci davranışlarda bulunma ile iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışma; teorik ve alan araştırması olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Teorik bölümde dokümantasyon yönteminden faydalanılmıştır. Alan araştırması kısmında ise veriler anket tekniği uygulanarak elde edilmiştir. İlişkisel tarama yöntemi ile demografik değişkenler, çevreci davranışlarda bulunma ve iç güdümlü- dış güdümlü dindarlık arasındaki ilişki incelenmiştir.

Şekil 1: Değişkenler Arası İlişkileri Gösteren Araştırma Modeli

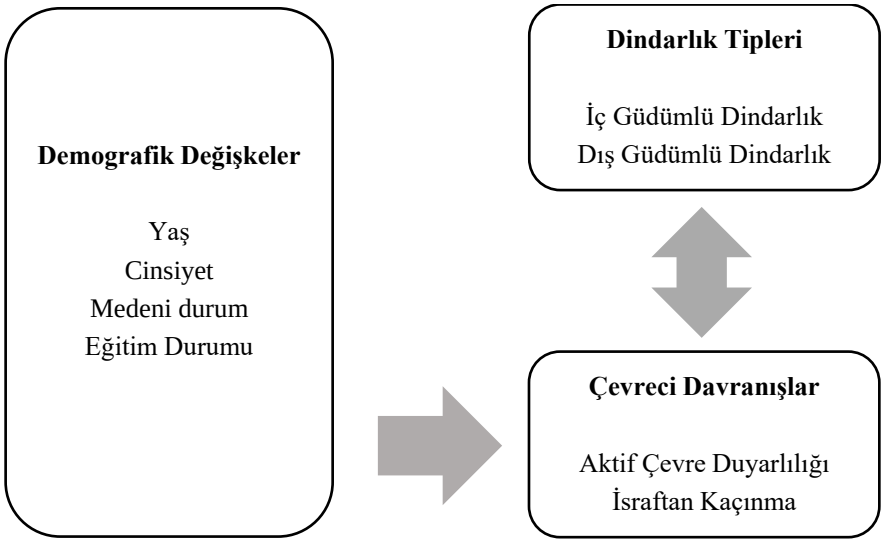

1.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 18 yaş ve üstü Müslüman bireyler oluşturmaktadır. Örneklem grubu Türkiye'nin farklı il ve ilçelerinde ikamet eden 18 yaş ve üstü Müslüman bireylerden kolayda örneklem metoduyla seçilmiş 378 kişiden oluşmaktadır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri anket tekniği ile elde edilmiştir. Basılı ve online olarak dağıtılan anket formunun giriş kısmında cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu gibi

demografik bilgileri içeren sorular yer almaktadır. Akabinde araştırmamızın asıl konusunu oluşturan iç güdümlü-dış güdümlü dindarlık ile ilgili Dini Yönelim Ölçeği, çevreci davranışlarda bulunma ile ilgili olarak da Çevreci Davranışlar Ölçeği bulunmaktadır.

1.2.1. Çevreci Davranışlar Ölçeği

Araştırmada katılımcıların çevreci davranışlarda bulunma düzeyini ölçmek üzere Doç. Dr. Ali Ayten tarafından geliştirilen ve geçerlilik, güvenilirlik çalışması yapılan Çevreci Davranışlar Ölçeği[202] kullanılmıştır.

Çevreci Davranışlar Ölçeği, Aktif Çevre Duyarlılığı (7) ve İsraftan Kaçınma (7) olmak üzere 2 alt boyutuyla toplam 14 maddeden oluşmaktadır.

1.2.2. Dini Yönelim Ölçeği

Bu araştırmada Allport ve Ross tarafından Hristiyan bireylerin dindarlığı esas alınarak geliştirilen Dini Yönelim Ölçeği (The Religious Orientation Scale: ROS) kullanılmıştır. Allport ve Ross geliştirdikleri bu ölçekte dindarlığı iç güdümlü (intrinsic) dindarlık ve dış güdümlü (extrinsic) dindarlık olarak ele almışlardır. Ölçek 11'i dışsal, 9'u içsel olmak üzere toplamda 20 maddeden oluşmaktadır.[203] Hristiyan bireyleri esas alması sebebiyle ölçeğin toplumumuza uyarlama çalışmaları yapılmıştır. Araştırmamızda Üzeyir Ok tarafından Türkçe ve İslam geleneğine uyarlanan versiyonu kullanılmıştır.[204] Ok'un yaptığı uyarlama sonucunda 9 maddelik iç güdümlü dindarlık boyutunun bazı maddelerinin İslâmi dindarlığa uyarlanması mümkün olmadığından söz konusu boyut 6 maddeye indirgenmiştir. Yine 11 maddelik dış güdümlü dindarlık boyutu için yapılan faktör analizi ve madde içerik incelemesi sonucunda ölçeğin 2 maddesi içerik benzersizliğinden yahut ait olduğu maddenin alfa sayısına katkıda bulunmaması

---

[202] Bkz. Ayten, a.g.m., s. 203-233.
[203] Allport, Ross, a.g.m., s. 437.
[204] Üzeyir Ok, "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 8 S. 2, 2011, s. 549.

sebebiyle ölçekten çıkarılmıştır.[205] Ölçek mevcut haliyle 6'sı iç, 9'u dış güdümlü dindarlığı ölçmek üzere toplam 15 maddeden oluşmaktadır.

1.2.3. Güvenilirlik Analizi

Ölçeklerin güvenilirliğini test etmek amacıyla yeniden iç tutarlılık analizi yapılmıştır. Örneklemimiz için ölçeklerin genelinin ve alt boyutlarının iç tutarlılık katsayısını gösteren Cronbach Alpha değerleri şu şekildedir:

Tablo 1: Çevreci Davranışlar Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Çevreci Davranışlar Ölçeği		
Ölçek Genel α= ,830	Aktif Çevre Duyarlılığı (fak-1) α= ,811	İsraftan Kaçınma (fak-2) α= ,694

Tablo 2: Dini Yönelim Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Dini Yönelim Ölçeği		
Ölçek Genel α= ,771	İç Güdümlü Dindarlık (fak-1) α= ,761	Dış Güdümlü Dindarlık (fak-2) α= ,635

Cronbach Alpha değer aralıkları ise aşağıdaki gibidir:

0.00< α < 0.40 : güvenilirlik yok
0.40< α < 0.60. : düşük güvenilirlik
0.60< α < 0.80 : oldukça güvenilirlik
0.80< α < 100 : yüksek güvenilirlik.[206]

Bu bilgilere göre araştırmada kullanılan ölçekler oldukça ve yüksek derecede güvenilirliğe sahiptir.

[205] Üzeyir Ok, a.g.m., s. 540.
[206] Ahmet Hamdi İslamoğlu, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*, İzmit: Beta Yayınları, 2009, s. 135.

1.3. Verilerin Analizi

Araştırmada değerlendirmeye alınan anket formundaki verilerin analizi SPSS 21 paket programıyla yapılmıştır. Yapılan istatikî analizde, cinsiyet ve medeni durum değişkeni nominal, eğitim değişkeni ise ordinal olarak tanımlanmıştır. Yaş, dindarlık yönelimi ve çevreci davranışlar ile alt boyutları değişkeni ise scale (ölçek) olarak ele alınmıştır.

1.4. Demografik Değişkenlerle İlgili İstatistikler

Bu bölümde anketin uygulandığı kişilere ilişkin demografik değişkenler tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Dağılım

Cinsiyet	**Frekans**	**Yüzde**
Erkek	154	40,7
Kadın	224	59,3
Toplam	378	100

Araştırmanın örneklemi 154 (%40,7) erkek, 224 (59,3) kadın olmak üzere toplam 378 kişiden oluşmaktadır.

Tablo 4. Yaşa Göre Dağılım

Yaş	**Frekans**	**Yüzde**
18-25	173	45,8
26-30	92	24,3
31-40	68	18
41-50	31	8,2
51-60	11	2,8
61 ve üzeri	3	,8
Toplam	378	100

Örneklemin yaş gruplarına göre dağılımı tablo 3'te görüldüğü gibidir. Katılımcıların %45,8 'i 18-25, %24,3'ü 26-30, %18'i 31-40, %8,2'si 41-50, %2,8'i 51-60 yaş aralığında yer alırken 61 yaş ve üzeri katılımcılar örneklemin %8'ini

oluşturmaktadır. Yüzdeler incelendiğinde örneklemin çoğunluğunu 18-30 yaş aralığında bulunan kimselerin oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 5. Medeni Duruma Göre Dağılım

Medeni Durum	**Frekans**	**Yüzde**
Bekar	238	63
Evli	136	36
Boşanmış	3	,8
Eşi Vefat Etmiş	1	,3
Toplam	378	100

Katılımcıların %63'ü bekar, %36'sı evli, %8'i boşanmış, %3'ünün ise eşi vefat etmiştir. Tabloya göre örneklem çoğunlukla bekar kişilerden meydana gelmektedir.

Tablo 6. Eğitim Durumuna Göre Dağılım

Eğitim Durumu	**Frekans**	**Yüzde**
İlkokul Mezunu	11	2,9
Ortaokul Mezunu	5	1,3
Lise Mezunu	101	26,7
Üniversite Mezunu	261	69
Toplam	378	100

Dağıtılan anket formunda eğitim durumlarında ilk sırada okur-yazar değil seçeneği yer almaktadır. Fakat okur-yazar olmayan katılımcı olmaması sebebiyle tabloda belirtilmemiştir. Tabloya göre katılımcıların %2,9'u ilkokul mezunu, %1,3'ü ortaokul mezunu, %26,7'si lise mezunu, %69'u ise üniversite mezunudur. Örneklemin eğitim seviyesinin yüksek olduğu görülmektedir.

2. İÇ GÜDÜMLÜ DİNDARLIK – DIŞ GÜDÜMLÜ DİNDARLIK İLE ÇEVRECİ DAVRANIŞLAR ÖLÇEĞİ ALT BOYUTLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Çalışmanın bu bölümünde dindarlık yönelimi ile çevreci davranışlarda bulunma arasındaki ilişkiyi gösteren bulgular ortaya konulacaktır. "Çevreci Davranışlar Ölçeği"; aktif çevre duyarlılığı ve israftan kaçınma olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır.

2.1. İç Güdümlü Dindarlık – Dış Güdümlü Dindarlık ve Aktif Çevre Duyarlılığı

Dindarlık yönelimi ile aktif çevre duyarlılığı arasındaki ilişkiyi incelemek üzere korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 7. Dindarlık Yönelimi ve Aktif Çevre Duyarlılığı İlişkisi Pearson Korelasyon Sonuçları

		İç Güdümlü Dindarlık	Dış Güdümlü Dindarlık	Aktif Çevre Duyarlılığı
İç Güdümlü Dindarlık	Pearson Korelasyon	1		,051
	Anlamlılık			,331
Dış Güdümlü Dindarlık	Pearson Korelasyon		1	-,054
	Anlamlılık			,301
Aktif Çevre Duyarlılığı	Pearson Korelasyon	0,51	-,054	1
	Anlamlılık	,331	,301	

Tablo 7'de görüldüğü üzere iç güdümlü dindarlık ile aktif çevre duyarlılığı anlamlılık değeri p=331; dış güdümlü dindarlık ile aktif çevre duyarlılığı anlamlılık değeri ise p=301'dir. Bu durum dindarlık yönelimi ile aktif çevre duyarlılığı arasında istatistikî bakımdan anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Dini "yaşayan" iç güdümlü dindarlık eğilimi yüksek olanlar ile dini "kullanan" dış güdümlü dindarlık eğilimi yüksek olanlar arasında ağaçlandırma faaliyetlerinde bulunma, plastik yerine cam ürünleri tercih etme, atık pilleri geri dönüşüme kazandırma gibi aktif çevre duyarlılığını ifade eden çevreci davranışlarda bulunma bakımından bir farklılık bulunmamaktadır. Bu sonuçlar çevre bilinci kazandırmaya yönelik verilen dini eğitimde veya verilen eğitimin bireyler tarafından idrakinde bir eksiklik olduğunu göstermektedir. Samimi bir dini yönelime sahip olan kimse, İslam'ın müntesiplerinden beklediği şekilde yeryüzünü imar etmelidir. Çevrenin korunmasına yönelik yapılan her bir eylem aynı zamanda imarına da katkı sağlamaktadır.

2.2. İç Güdümlü Dindarlık – Dış Güdümlü Dindarlık ve İsraftan Kaçınma

İç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık yönelimi ile israftan kaçınma arasındaki ilişki korelasyon yöntemi ile incelenmiştir.

Tablo 8. Dindarlık Yönelimi ile İsraftan Kaçınma İlişkisi Pearson Korelasyon Sonuçları

		İç Güdümlü Dindarlık	Dış Güdümlü Dindarlık	İsraftan Kaçınma
İç Güdümlü Dindarlık	Pearson Korelasyon	1		,169**
Dış Güdümlü Dindarlık	Pearson Korelasyon		1	0,85
	Anlamlılık			,105
İsraftan Kaçınma	Pearson Korelasyon	,169**	0,85	

****p<0,01 düzeyinde anlamlıdır.**

Analiz sonucuna göre iç güdümlü dindarlık ile israftan kaçınma çevreci davranışı arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Dış güdümlü dindarlık ile israftan kaçınma çevreci davranışı arasında ise istatistikî açıdan bir ilişki bulunamamıştır (p>0,05).

Bulgular, iç güdümlü bireylerin su ve ekmek kullanımında tasarruflu olma, müsvedde kağıtları değerlendirme gibi israftan kaçınmayı ifade eden çevreci davranışlarının yüksek olduğunu göstermektedir. İsrafın ayet ve hadislerde çokça nehyedilen bir davranış olması, samimi bir dini yönelime sahip olan kimselere israftan kaçınmaya yönelik dini bir motivasyon sağlamaktadır. İslam, kaynakların kullanımında ölçüyü kaynağın bolluğuna veya bireyin yapabilme gücüne göre belirlemez. Kişiler kaynaktan yalnızca ihtiyacı kadar "yararlanma" hakkına sahiptir. Dolayısıyla bireyler bu sınırları bilerek doğal kaynaklardan istifade etmektedirler.

Sonuç olarak, iç güdümlü dindarlık ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutu arasındaki ilişkiye dair bulgular incelendiğinde "iç güdümlü dindarlık ile çevreci davranışlar ölçeğinin alt boyutunu oluşturan aktif çevre duyarlılığı ve israftan kaçınma arasında anlamlı bir ilişki vardır. İç güdümlü dindarlarda çevreci davranışlarda bulunma

eğilimi daha yüksektir" (H/1) şeklindeki hipotezimizin kısmen doğrulandığı görülmektedir.

3. ÖRNEKLEME GÖRE ÇEVRECİ DAVRANIŞLAR ÖLÇEĞİ ALT BOYUTLARI ORTALAMA PUANLARI

3.1. Örnekleme Göre Aktif Çevre Duyarlılığı

Katılımcıların aktif çevre duyarlılığı alt boyutunu oluşturan ifadelere verdikleri yanıtların ortalama puanları tablo halinde verilmiştir.

Tablo 9. Örneklemin Aktif Çevre Duyarlılığı Alt Boyutu Ortalama Puanları

Aktif Çevre Duyarlılığı	**Ortalama**
1. Çevre problemleriyle ilgili bilgilendirme toplantılarına katılırım.	2,33
2. İnsanları çevre sorunları ve küresel ısınmayla ilgili bilgilendirmek için faaliyetlerde (broşür dağıtmak, konuşma yapmak vs) bulunurum.	2,26
3. Ağaç dikme kampanyalarına katılırım (bizzat ağaç dikerek ya da bağışta bulunarak vb).	3,01
4. Çevre kirliliğini protesto eden gösterilere katılırım.	2,09
5. Çevresel problemler ve çözüm yolları konusunda okumalar yaparım.	3,30
6. Kullanılmış pilleri atık pilleri toplayan özel kuruluşlara ulaştırırım.	3,26
7. Çevreyi korumak için plastik yerine cam kullanmaya özen gösteririm.	3,74
Genel Ortalama	**2,86**

Tabloya göre örneklemin "çevreyi korumak için plastik yerine cam kullanmaya özen gösteririm" ifadesini 3,74 ortalama puan ile ilk sıraya, "çevre kirliliğini protesto eden gösterilere katılırım" ifadesini ise 2,09 ortalama ile en son sıraya yerleştirdiği görülmektedir.

Bu sonuçlar katılımcıların aktif çevre duyarlılığı çevreci davranışında daha çok bireysel faaliyetlere ağırlık verdiğini göstermektedir. Çevre kirliliğini protesto etme, çevre problemleriyle ilgili toplantılara katılma veya bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma gibi kolektif davranışlarda bulunma konusunda daha çekimser davranmaktadırlar. Bu durumun bir sebebi de kişilerin sorumluluk almaktan kaçınması, birilerinin kendileri adına da harekete geçiyor olduğu düşüncesidir.

3.2 Örnekleme Göre İsraftan Kaçınma

Aşağıdaki tabloda katılımcıların israftan kaçınma alt boyutu ifadelerine verdikleri yanıtların ortalama puanları verilmiştir.

Tablo 10. Örneklemin İsraftan Kaçınma Alt Boyutu Ortalama Puanları

İsraftan Kaçınma	**Ortalama**
1. Temizlik yaparken suyu israf etmemeye özen gösteririm.	4,35
2. Dişlerimi fırçalarken suyu kapatırım.	4,58
3. Ekmek kullanımında israf etmemeye çalışırım.	4,46
4. Müsvedde kâğıtları değerlendiririm.	4,04
5. Evimde düşük enerji harcayan ampuller kullanırım.	3,99
6. Herhangi bir elektronik alet alırken enerji tasarrufu yapanları tercih ederim.	3,87
7. İzlemediğim zamanlarda TV'yi uzaktan kumandadan kapatmak yerine tamamen kapatırım.	3,23
Genel Ortalama	**4,07**

Tabloya göre 4,58 puanla "dişlerimi fırçalarken suyu kapatırım" ifadesi birinci sırada yer alırken "izlemediğim zamanlarda TV'yi uzaktan kumandadan kapatmak yerine tamamen kapatırım" ifadesi 3,23 puanla son sırada yer almaktadır.

Görüldüğü üzere katılımcıların israftan kaçınma boyutundan aldıkları puan (4,07) aktif çevre duyarlılığı boyutundan aldıkları puandan (2,86) oldukça yüksektir. Bulgulara göre, kişilerin israftan kaçınma boyutunu ifade eden temizlik yaparken suyu tasarruflu kullanma, ekmek kullanımında israf etmeme, müsvedde kağıtları değerlendirme gibi çevreci davranışlarda bulunma eğilimleri, çevre kirliliğine yönelik bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma, sorunların çözümüne yönelik okumalar yapma, ağaç dikme faaliyetinde bulunma gibi aktif çevre duyarlılığını ifade eden çevreci davranışlarda bulunma eğilimlerine göre daha yüksektir. Daha önce Ayten tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçlar da araştırmamızın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Ayten'e göre bu durumun iki sebebi olabilir: Birincisi, çevreci davranışların israftan kaçınma boyutunda yer alan ifadelerinin aktif çevre duyarlılığı boyutundaki ifadelerden daha az külfetli olması ve fedakârlık gerektirmesidir. İkincisi ise, bireylerin israf ederken işin ekonomik boyutunu hesaba katmalarıdır. Özellikle büyük şehirlerde yaşayan aileler için ekmek, su ve enerji tasarrufu israftan kaçınmada önemli bir motivasyon

olabilmektedir.[207] Bu yorumların yanısıra bireylerin aktif çevre duyarlığı boyutunu oluşturan çevreci davranışlarda daha az bulunmasının sebebi olarak bu tür konulardaki bilgi yetersizliği ve bireylerin çevre sorunlarının meydana gelmesinde etkili olduğu gibi çözümünde de etkili olabileceğine dair inancının olmaması, bunun için sorumluluk hissetmemesi söylenebilir.

4. ÇEVRECİ DAVRANIŞLAR ÖLÇEĞİ ALT BOYUTLARI İLE DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİ

Çalışmanın bu bölümünde Çevreci Davranışlar Ölçeği alt boyutları ile cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu gibi demografik değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren bulgular verilecektir.

4.1. Çevreci Davranışlar Ölçeği Alt Boyutları ile Cinsiyet İlişkisi

4.1.1. Aktif Çevre Duyarlılığı ve Cinsiyet

Katılımcıların cinsiyetlerine göre aktif çevre duyarlılığı alt boyutundan aldıkları puanlar tablo halinde verilmiştir.

Tablo 11. Cinsiyete Göre Aktif Çevre Duyarlılığı Ortalama Puan Farkları

Aktif Çevre Duyarlılığı	Erkek	Kadın	Fark
1. Çevre problemleriyle ilgili bilgilendirme toplantılarına katılırım.	2,32	2,33	0,01
2. İnsanları çevre sorunları ve küresel ısınmayla ilgili bilgilendirmek için faaliyetlerde (broşür dağıtmak, konuşma yapmak vs) bulunurum.	2,27	2,26	0,01
3. Ağaç dikme kampanyalarına katılırım (bizzat ağaç dikerek ya da bağışta bulunarak vb).	3,21	2,87	0,34
4. Çevre kirliliğini protesto eden gösterilere katılırım.	2,03	2,13	0,10
5. Çevresel problemler ve çözüm yolları konusunda okumalar yaparım.	3,24	3,34	0,10
6. Kullanılmış pilleri atık pilleri toplayan özel kuruluşlara ulaştırırım.	2,96	3,46	0,50
7. Çevreyi korumak için plastik yerine cam kullanmaya özen gösteririm.	3,52	3,89	0,37
Genel Ortalama	**2,79**	**2,90**	**0,11**

Tabloya göre kadın ve erkek katılımcıların verdikleri yanıtlarda en düşük farkın 0,01 puanla "çevre problemleriyle ilgili bilgilendirme toplantılarına katılırım" ifadesinde,

[207] Ayten, a.g.m., s. 219.

en yüksek farkın ise 0,50 puanla “kullanılmış pilleri atık pilleri toplayan özel kuruluşlara ulaştırırım” ifadesinde olduğu görülmektedir. Genel ortalamaya bakıldığında kadın katılımcıların aktif çevre duyarlılığından aldıkları puanın (2,90) erkek katılımcılara göre (2,79) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Cinsiyet ile aktif çevre duyarlılığı arasındaki ilişkiyi incelemek üzere t-test analizi yapılmıştır.

Tablo 12. Cinsiyet ile Aktif Çevre Duyarlılığı Arasındaki Farka İlişkin t-Test Sonuçları

Bağımsız Örneklem t-Test		
Aktif Çevre Duyarlılığı	t= -1,187	p= ,236

Yapılan analiz sonucunda kadın ve erkekler arasındaki farkın aktif çevre duyarlılığı alt boyutunda (t= -1,187; p=,236) anlamlı bir düzeye ulaşamadığı tespit edilmiştir.

4.1.2. İsraftan Kaçınma ve Cinsiyet

Katılımcıların cinsiyetlerine göre israftan kaçınma alt boyutundan aldıkları puanlar tablo halinde verilmiştir.

Tablo 13. Cinsiyete Göre İsraftan Kaçınma Ortalama Puan Farkları

İsraftan Kaçınma	**Erkek**	**Kadın**	**Fark**
1. Temizlik yaparken suyu israf etmemeye özen gösteririm.	4,42	4,31	0,11
2. Dişlerimi fırçalarken suyu kapatırım.	4,49	4,64	0,15
3. Ekmek kullanımında israf etmemeye çalışırım.	4,55	4,39	0,16
4. Müsvedde kâğıtları değerlendiririm.	3,97	4,09	0,12
5. Evimde düşük enerji harcayan ampuller kullanırım.	3,95	4,02	0,07
6. Herhangi bir elektronik alet alırken enerji tasarrufu yapanları tercih ederim.	3,81	3,91	0,10
7. İzlemediğim zamanlarda TV'yi uzaktan kumandadan kapatmak yerine tamamen kapatırım.	3,25	3,21	0,04
Genel Ortalama	**4,06**	**4,08**	**0,02**

Tabloya göre cinsiyetler arasındaki en düşük farkın 0,04 puanla “izlemediğim zamanlarda TV'yi uzaktan kumandadan kapatmak yerine tamamen kapatırım” ifadesinde en yüksek farkın ise 0,16 puanla “ekmek kullanımında israf etmemeye çalışırım”

ifadesinde olduğu görülmektedir. Genel ortalamaya göre kadın ve erkeklerin israftan kaçınma alt grubu puanlarının birbirinden çok farklı olmadığı görülmektedir.

Cinsiyet ile israftan kaçınma davranışı arasında ne tür bir ilişki olduğunu incelemek üzere t-test analizi yapılmıştır.

Tablo 14. Cinsiyet ile İsraftan Kaçınma Arsındaki Farka İlişkin t-Test Sonuçları

Bağımsız Örneklem t-Test		
İsraftan Kaçınma	t= -,311	p= ,756

İki grup arasındaki israftan kaçınma alt boyutu farkı (t=-,311; p=,756) düzeyindedir. Analize göre cinsiyet ile kaçınma arasındaki ilişki istatistikî bakımdan anlamlı değildir. Önceki araştırmalar, kadınların çevreci davranışta bulunma eğilimlerinin, çevre sorunlarına duyarlılıklarının erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.[208] Benzer bulgular araştırmamızda elde edilememiştir. Bu durumun bir sebebi hanede israfın azaltılmasına yönelik kadının rolünün azalması olabilir. Ev içinde bir bakıma kadının denetiminde görülen temizlikte suyun az kullanılması yahut ekmeklerin israf edilmemesi gibi çevreci davranışlar günümüzde toplumsal cinsiyet rollerinin farklılaşmasıyla kadınların kontrolünde olmaktan çıkmıştır.

Bu durumda, "demografik değişkenlerden cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır" (H/2) şeklindeki hipotezimiz cinsiyet bakımından doğrulanamamıştır.

4.2. Çevreci Davranışlar Ölçeği Alt Boyutları İle Yaş İlişkisi

4.2.1. Aktif Çevre Duyarlılığı ve Yaş

Örneklemin yaşlara göre aktif çevre duyarlılığı alt boyutundan aldıkları ortalama puan ve farkları aşağıdaki gibidir:

[208] Ayten, a.g.m., s. 222.; Ünal, a.g.t., s. 230.

Tablo 15. Yaşa Göre Aktif Çevre Duyarlılığı Ortalama Puan Farkları

Aktif Çevre Duyarlılığı	18-25	26-31	31-40	41-50	51-60	61+	**Fark**
1. Çevre problemleriyle ilgili bilgilendirme toplantılarına katılırım.	4,24	4,35	4,47	4,63	4,64	4,67	0,43
2. İnsanları çevre sorunları ve küresel ısınmayla ilgili bilgilendirmek için faaliyetlerde (broşür dağıtmak, konuşma yapmak vs) bulunurum.	4,54	4,53	4,72	4,71	4,27	5,00	0,73
3. Ağaç dikme kampanyalarına katılırım (bizzat ağaç dikerek ya da bağışta bulunarak vb).	4,42	4,43	4,40	4,71	4,82	5,00	0,60
4. Çevre kirliliğini protesto eden gösterilere katılırım.	3,94	3,96	4,16	4,29	4,55	5,00	1,06
5. Çevresel problemler ve çözüm yolları konusunda okumalar yaparım.	3,82	3,82	4,34	4,55	4,18	5,00	1,18
6. Kullanılmış pilleri atık pilleri toplayan özel kuruluşlara ulaştırırım.	3,66	3,67	4,29	4,52	4,00	5,00	1,34
7. Çevreyi korumak için plastik yerine cam kullanmaya özen gösteririm.	3,27	3,20	3,19	3,35	2,27	3,00	1,09
Genel Ortalama	**2,80**	**2,75**	**3,09**	**3,07**	**2,60**	**3,14**	**0,54**

Yukarıdaki verilere göre en düşük fark 0,43 puanla "çevre problemleriyle ilgili bilgilendirme toplantılarına katılırım" ifadesinde, en yüksek fark ise 1,34 puanla "kullanılmış pilleri atık pilleri toplayan özel kuruluşlara ulaştırırım" ifadesindedir. Aktif çevre duyarlılığı çevreci davranışında yaş gruplarına bağlı ortalamalarda istikrarsız bir hareketlilik olduğu gözlemlenmektedir.

Yaş ile aktif çevre duyarlılığı arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 16. Yaş ile Aktif Çevre Duyarlılığı İlişkisi Pearson Korelasyon Sonuçları

		Yaş	Aktif Çevre Duyarlılığı
Yaş	Pearson Korelasyon	1	,097
	Anlamlılık		,063
Aktif Çevre Duyarlılığı	Pearson Korelasyon	,097	1
	Anlamlılık	,063	

Tablodaki verilere göre anlamlılık değerinin p=,063 olduğu görülmektedir. Bu sayı 0.05'ten büyük olduğu için yaş ile aktif çevre duyarlılığı arasında istatistikî bakımdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Örneklemimizin çoğunluğunu oluşturan genç bireylerin aktif çevre duyarlılığı çevreci davranışlarının düşük olması dünyanın geleceğine yönelik endişeye sevk etmektedir. Genç neslin dünyanın sorunlarına yönelik farkındalığının artması gelecek kuşakların bilinçlendirilmesinde etkili olacaktır.

4.2.2. İsraftan Kaçınma ve Yaş

Katılımcıların yaşlara göre israftan kaçınma alt boyutundan aldıkları ortalama puan ve farkları tablo halinde verilmiştir.

Tablo 17. Yaşa Göre İsraftan Kaçınma Ortalama Puan Farkları

İsraftan Kaçınma	18-25	26-31	31-40	41-50	51-60	61+	**Fark**
1. Temizlik yaparken suyu israf etmemeye özen gösteririm.	4,24	4, 35	4,47	4,63	4,64	4,67	0,43
2. Dişlerimi fırçalarken suyu kapatırım.	4,54	4,53	4,72	4,71	4,27	5,00	0,73
3. Ekmek kullanımında israf etmemeye çalışırım.	4,42	4,43	4,40	4,71	4,82	5,00	0,60
4. Müsvedde kâğıtları değerlendiririm.	3,94	3,96	4,16	4,29	4,55	5,00	1,06
5. Evimde düşük enerji harcayan ampuller kullanırım.	3,82	3,81	4,34	4,55	4,18	5,00	1,18
6. Herhangi bir elektronik alet alırken enerji tasarrufu yapanları tercih ederim.	3,66	3,67	4,29	4,52	4,00	5,00	1,34
7. İzlemediğim zamanlarda TV'yi uzaktan kumandadan kapatmak yerine tamamen kapatırım.	3,27	3,20	3,19	3,35	2,27	3,00	1,09
Genel Ortalama	**3,99**	**3,98**	**4,22**	**4,38**	**4,17**	**4,67**	**0,68**

Farklı yaş aralığında bulunan bireylerin aktif çevre duyarlılığını ifade eden sorulara verdikleri yanıtlardan en düşük fark 0,43 puanla "temizlik yaparken suyu israf etmemeye özen gösteririm" ifadesinde, en yüksek fark ise 1,34 puanla "herhangi bir elektronik alet alırken enerji tasarrufu yapanları tercih ederim" ifadesindedir.

Yaş ile israftan kaçınma arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 18. Yaş ile İsraftan Kaçınma İlişkisi Pearson Korelasyon Sonuçları

		Yaş	İsraftan Kaçınma
Yaş	Pearson Korelasyon	1	,208**
İsraftan Kaçınma	Pearson Korelasyon	,208**	1

****p<0.01 düzeyinde anlamlıdır.**

Tabloya göre yaş ile israftan kaçınma çevreci davranışı arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde istatistikî bakımdan pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yaş almış bireylerin israftan kaçınma çevreci davranışının daha yüksek olması, gelenek ve dinin tasarruf konusundaki öğretilerinin bu kimseler üzerinde daha etkili olduğu şeklinde bir sonuca ulaştırabilir.

Bu durumda "demografik değişkenlerden cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır" (H/2) şeklindeki hipotezimiz yaş bakımından israftan kaçınma alt boyutunda doğrulanmıştır.

4.3. Çevreci Davranışlar Ölçeği Alt Boyutları ile Medeni Durum İlişkisi

4.3.1. Aktif Çevre Duyarlılığı ve Medeni Durum

Aşağıdaki tabloda dört farklı medeni durum kategorisindeki katılımcıların aktif çevre duyarlılığı alt boyutundan aldıkları ortalama puanlar verilmiştir.

Tablo 19. Medeni Duruma Göre Aktif Çevre Duyarlılığı Ortalama Puanları

Medeni Durum	Bekar	Evli	Boşanmış	Eşi Vefat Etmiş
Aktif Çevre Duyarlılığı	2,85	2,87	3,14	1,57

Aktif çevre duyarlılığı ile medeni durum arasındaki ilişkiyi incelemek üzere ANOVA testi yapılmıştır.

Tablo 20. Medeni Durum ile Aktif Çevre Duyarlılığı Arasındaki Farka İlişkin ANOVA Sonuçları

One Way ANOVA		
Aktif Çevre Duyarlılığı	f= ,958	p= ,413

Sonuçların anlamlılık değeri p=,413 bulunmuştur. p>0.05 olduğu için aktif çevre duyarlılığı ile medeni durum arasında istatistikî bakımdan anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

4.3.2. İsraftan Kaçınma ve Medeni Durum

Örneklemin medeni durumlarına göre israftan kaçınma alt boyutundan aldıkları ortalama puanlar tabloda verilmiştir.

Tablo 21. Medeni Duruma Göre İsraftan Kaçınma Ortalama Puan Farkları

İsraftan Kaçınma	Bekar	Evli	Boşanmış	Eşi Vefat Etmiş	Fark
1. Temizlik yaparken suyu israf etmemeye özen gösteririm.	4,26	4,51	4,67	5,00	0,74
2. Dişlerimi fırçalarken suyu kapatırım.	4,56	4,60	5,000	5,00	0,44
3. Ekmek kullanımında israf etmemeye çalışırım.	4,44	4,48	4,67	5,00	0,56
4. Müsvedde kâğıtları değerlendiririm.	3,95	4,18	4,67	5,00	1,05
5. Evimde düşük enerji harcayan ampuller kullanırım.	3,79	4,32	4,67	5,00	1,21
6. Herhangi bir elektronik alet alırken enerji tasarrufu yapanları tercih ederim.	3,65	4,22	4,67	5,00	1,35
7. İzlemediğim zamanlarda TV'yi uzaktan kumandadan kapatmak yerine tamamen kapatırım.	3,35	3,01	3,67	2,00	1,67
Genel Ortalama	**4,00**	**4,18**	**4,57**	**4,57**	**0,57**

Tabloya göre en düşük fark 0,44 puanla "dişlerimi fırçalarken suyu kapatırım ifadesinde" en yüksek fark ise 1,67 puanla "izlemediğim zamanlarda TV'yi uzaktan kumandadan kapatmak yerine tamamen kapatırım" ifadesindedir. Genel ortalamaya bakıldığında boşanmış ve eşi vefat etmiş bireylerin ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi medeni durum kategorisindeki katılımcıların sayısının az olması olabilir.

Bekar, boşanmış, eşi vefat etmiş kategorileri birleştirilmiş ve evli kategorisi ile israftan kaçınma davranışı arasındaki farkı tespit etmek üzere t-test analizi yapılmıştır.

Tablo 22. Medeni Durum ile İsraftan Kaçınma Arasındaki Farka İlişkin t-Test Sonuçları

Bağımsız Örneklem t-Test		
İsraftan Kaçınma	t= 2,587	p= ,010

İki grup arasındaki genel fark israftan kaçınma alt boyutunda(t= 2,587; p= ,010) düzeyindedir. Evli katılımcılar israftan kaçınma çevreci davranışında daha yüksek ortalamaya sahiplerdir (4,18). Kaynakların kullanımında tasarruflu olmanın aile bütçesine olan katkısı evli bireylerin bu davranışı gerçekleştirmelerindeki motivasyon kaynaklarından birisidir. Bununla birlikte bireylerin aile kurmakla gelecekteki nesillere karşı daha büyük bir sorumluluk bilinciyle hareket ediyor olmaları ihtimaller arasındadır.

Bu sonuçlara göre "demografik değişkenlerden cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır" (H/2) şeklindeki hipotezimiz medeni durum bakımından israftan kaçınma çevreci davranışı alt boyutunda doğrulanmıştır.

4.4. Çevreci Davranışlar Ölçeği Alt Boyutları İle Eğitim Durumu İlişkisi

4.4.1. Aktif Çevre Duyarlılığı ve Eğitim Durumu

Tablo 23. Eğitim Durumuna Göre Aktif Çevre Duyarlılığı Ortalama Puan Farkları

Aktif Çevre Duyarlılığı	İlkokul Mezunu	Ortaokul Mezunu	Lise Mezunu	Üniversite Mezunu	**Fark**
1. Çevre problemleriyle ilgili bilgilendirme toplantılarına katılırım.	1,91	2,20	2,12	2,43	0,52
2. İnsanları çevre sorunları ve küresel ısınmayla ilgili bilgilendirmek için faaliyetlerde (broşür dağıtmak, konuşma yapmak vs) bulunurum.	2,00	1,25	2,16	2,33	1,08
3. Ağaç dikme kampanyalarına katılırım (bizzat ağaç dikerek ya da bağışta bulunarak vb).	2,36	3,00	2,88	3,09	0,72

4. Çevre kirliliğini protesto eden gösterilere katılırım.	2,10	2,25	2,02	2,12	0,23
5. Çevresel problemler ve çözüm yolları konusunda okumalar yaparım.	2,64	3,20	2,99	3,44	0,81
6. Kullanılmış pilleri atık pilleri toplayan özel kuruluşlara ulaştırırım.	3,18	3,50	2,98	3,36	0,38
7. Çevreyi korumak için plastik yerine cam kullanmaya özen gösteririm.	3,64	4,40	3,63	3,77	0,77
Genel Ortalama	**2,55**	**2,64**	**2,69**	**2,94**	**0,39**

Farklı eğitim düzeyindeki katılımcıların aktif çevre duyarlılığını ölçen ifadelere verdikleri ortalamalara puanlara bakıldığında en küçük fark 0,23 puanla "çevre kirliliğini protesto eden gösterilere katılırım" ifadesinde en büyük fark ise 1,08 puanla "insanları çevre sorunları ve küresel ısınmayla ilgili bilgilendirmek için faaliyetlerde (broşür dağıtmak, konuşma yapmak vs.) bulunurum" ifadesindedir.

Aktif çevre duyarlılığı ile eğitim durumu arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 24. Eğitim Durumu ile Aktif Çevre Duyarlılığı İlişkisi Pearson Korelasyon Sonuçları

		Eğitim Durumu	Aktif Çevre Duyarlılığı
Eğitim Durumu	Pearson Korelasyon	1	,142**
Aktif Çevre Duyarlılığı	Pearson Korelasyon	,142**	1

****p<0,01 düzeyinde anlamlıdır.**

Tabloya göre aktif çevre duyarlılığı ile eğitim durumu arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde istatistikî bakımdan pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Eğitim düzeyindeki artışa paralel olarak bireylerin çevreci davranışlarda bulunma eğilimlerinin arttığı görülmektedir. Bu durum çevre duyarlılığı kazanılmasında eğitimin önemini ortaya koymaktadır.

Bilgiye erişimi daha kolay olan eğitim düzeyi yüksek bireylerin çevrenin korunmasına kazanmaya yönelik farkındalıklarının ve çevreci davranışlarının artması, toplumun geri kalanının bilinçlendirilmesinde ve çözüm yollarının sunulmasında etkili olacaktır.

4.4.2. İsraftan Kaçınma ve Eğitim Durumu

Farklı eğitim düzeyine sahip katılımcıların israftan kaçınma alt boyundan aldıkları ortalama puanlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 25. Eğitim Durumuna Göre İsraftan Kaçınma Ortalama Puan Farkları

İsraftan Kaçınma	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite	**Fark**
1. Temizlik yaparken suyu israf etmemeye özen gösteririm.	4,70	4,60	4,25	4,38	0,45
2. Dişlerimi fırçalarken suyu kapatırım.	4,54	5,00	4,56	4,58	0,45
3. Ekmek kullanımında israf etmemeye çalışırım.	4,91	4,60	4,43	4,45	0,48
4. Müsvedde kâğıtları değerlendiririm.	4,73	4,00	3,68	4,15	1,04
5. Evimde düşük enerji harcayan ampuller kullanırım.	4,73	3,60	3,93	3,99	1,13
6. Herhangi bir elektronik alet alırken enerji tasarrufu yapanları tercih ederim.	4,00	4,20	3,76	3,90	0,44
7. İzlemediğim zamanlarda TV'yi uzaktan kumandadan kapatmak yerine tamamen kapatırım.	3,45	3,25	3,26	3,21	0,25
Genel Ortalama	**4,39**	**4,07**	**3,98**	**4,09**	**0,40**

Sonuçlara göre israftan kaçınma alt boyunda en yüksek ortalamaya 4,39 puanla ilkokul mezunları, en düşük ortalamaya ise 3,08 puanla lise mezunları sahiptir. Bu ortalamalar, israftan kaçınma çevreci davranışında bulunmada eğitim durumunun çok etkili olmadığını ortaya koymaktadır.

İsraftan kaçınma ile eğitim durumu arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere Spearman Korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 26. Eğitim Durumu ile İsraftan Kaçınma İlişkisi Pearson Korelasyon Sonuçları

		İsraftan Kaçınma	Eğitim Durumu
İsraftan Kaçınma	Pearson Korelasyon	1	-,006
	Anlamlılık		,910
Eğitim Durumu	Pearson Korelasyon	-,006	1
	Anlamlılık	,910	

Eğitim durumu ile israftan kaçınma arasında negatif yönde bir korelasyon olsa da bu ilişki istatistikî bakımdan anlamlı bir düzeye ulaşamamıştır ($p>0.05$). Elektronik alet alımında düşük enerjili olanların tercih edilmesine özen gösterilmemesi, müsvedde kağıtların değerlendirilmemesi israftan kaçınma çevreci davranışının bireylerin eğitim düzeyine paralel olarak artmadığını göstermektedir. Bu durum, israftan kaçınmanın içselleştirilmesi ve davranışa dönüştürülmesinde farklı eğitim kademelerinde alınan eğitimin etkili olmadığını göstermektedir.

Sonuçlara göre "demografik değişkenlerden cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır" (H/2) şeklindeki hipotezimiz eğitim durumu değişkeni açısından aktif çevre duyarlılığı alt boyutunda doğrulanırken, israftan kaçınma alt boyutunda doğrulanamamıştır.

SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı bireylerin dindarlık yönelimleri ile çevreci davranışlarda bulunma durumu arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir.

Çevre, diğer tüm varlıklar gibi insanın da bizatihi içinde bulunduğu, dönüştürürken dönüştüğü mekandır. İnsanın çevresini dönüştürmeye yönelik eylemleri, çevre sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sorunlar dünyanın belli bir yeri ile sınırlı kalmamaktadır. Çünkü çevrenin unsurları birbirleri ile daima etkileşim içindedir ve dünyanın bir yerinde meydana gelen bozulma kelebek etkisi ile diğer ucunda yankılanmaktadır. Dolayısıyla insanoğlunun çevre ile teması eskiden yalnızca yaşadığı yer iken şimdi atmosfere kadar uzanmaktadır.

Dünyanın içinde bulunduğu bu durum tabiata ve insana belli bir bakışın ürünüdür. İnsanoğlunun tabiat ile olan ilişkisi adeta bir "efendi-köle" ilişkisidir ve insanlık tabiatı çöp kutusuna çevirmeye yemin etmiş gibidir. [209] Modern zamanlarda etkisini artıran, bugünkü hatta gelecek yaşamları dahi tehdit eden çevre sorunlarından yine en çok insanın kendisi etkilenmektedir. Bu sebeple çevre sorunlarını ele alırken başlangıç noktası insan olmalı; onun sahip olduğu inançlar, ahlaki değerler ve dünya görüşü sorgulanmalıdır. [210]

Dinler, bireylerin aşkın olan ile ilişkisini belirlerken diğer varlıkları bu ilişkinin dışında tutmamaktadırlar. İslam dini de insan ve tabiat ilişkisini belli bir zemine oturtmakta ve bireyin çevresine olan muamelesinin nasıl olması gerektiğine dair ilkeler va'z etmektedir. Samimi bir dini yönelime sahip kimselerden tabiat ve çevre ile bu ilkeler doğrultusunda bir ilişki kurması ve ona göre muamelede etmesi beklenmektedir.

Temel olarak "Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi"ni konu edinen araştırmamızda elde edilen bulgular ve değerlendirmeler şu şekildedir:

---

[209] Gürsel, a.g.e., s. 46.
[210] Aydın, a.g.e., s. 208.

Dindarlık yönelimi ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere yapılan korelasyon analizleri sonucuna göre iç güdümlü dindarlık ile israftan kaçınma alt boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dış güdümlü dindarlık ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Bu sonuç; "Dindarlık yönelimi ile çevreci davranışlarda bulunma arasında anlamlı bir ilişki vardır. İç güdümlü dindarlıkla çevreci davranışlarda bulunma arasında pozitif yönde; dış güdümlü dindarlıkla çevreci davranışlarda bulunma arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır" şeklindeki ana hipotezimizi kısmen desteklemiştir. Benzer şekilde "İç güdümlü dindarlık ile çevreci davranışlar ölçeğinin alt boyutunu oluşturan aktif çevre duyarlılığı ve israftan kaçınma arasında anlamlı bir ilişki vardır. İç güdümlü dindarlarda çevreci davranışlarda bulunma eğilimi daha yüksektir." (H/1) şeklindeki hipotezimizin de kısmen doğrulandığı görülmektedir.

Araştırmada alt hipotez olarak çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları ile demografik değişkenler arasındaki ilişki de incelenmiştir. Cinsiyet ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkiler incelendiğinde, kadınların aktif çevre duyarlılığı ve israftan kaçınma alt grubu ortalama puanları erkeklere oranla daha yüksek olmakla birlikte bu sonuçlar istatistikî bakımdan anlamlı bir düzeye ulaşamamıştır. Bu durumda "demografik değişkenlerden **cinsiyet,** yaş, medeni durum, eğitim durumu ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır" (H/2) şeklindeki hipotezimiz cinsiyet açısından desteklenememiştir.

Yaş ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkiye dair korelasyon analizi sonuçlarına göre yaş ile çevreci davranışlar ölçeğinin alt boyutunu oluşturan israftan kaçınma davranışı arasında pozitif korelasyon bulunmuştur. Yaş almış bireylerin israftan kaçınma çevreci davranışında bulunma eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçların "demografik değişkenlerden cinsiyet, **yaş**, medeni durum, eğitim durumu ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır" (H/2) şeklindeki hipotezimizi sadece yaş ve israftan kaçınma ilişkisi yönüyle desteklediği görülmektedir.

Medeni durum ile çevreci davranışlarda bulunma arasındaki ilişki incelendiğinde, aktif çevre duyarlılığı davranışı medeni duruma göre değişmezken, evli bireylerin israftan kaçınma eğilimlerinin diğerlerine oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumda "demografik değişkenlerden cinsiyet, yaş, **medeni durum**, eğitim durumu ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır" (H/2) şeklindeki hipotezimiz israftan kaçınma alt boyutunda desteklenmiştir.

Eğitim durumu ile çevreci davranışlarda bulunma arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere yapılan korelasyon analizi, aktif çevre duyarlılığı davranışının eğitim düzeyine paralel olarak arttığını göstermektedir. Buna göre "demografik değişkenlerden cinsiyet, yaş, medeni durum, **eğitim durumu** ile çevreci davranışlar ölçeği alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır" (H/2) şeklindeki hipotezimiz sadece eğitim durumu ile aktif çevre duyarlılığı ilişkisi yönünden doğrulanmıştır.

İç güdümlü ve dış güdümlü dindarların çevrenin korunmasına yönelik atıkları geri dönüşüme kazandırma, çevre sorunlarına yönelik bilgilenme/bilgilendirme organizasyonlarına katılım, ağaçlandırma faaliyetlerinde bulunma gibi aktif çevre duyarlılığını ifade eden çevreci davranışlarda farklılaşmadıkları görülmektedir. Tüm bu sonuçlar, bireylerin "israftan kaçınma" çevreci davranışına gösterdikleri özeni "aktif çevre duyarlılığı" davranışına göstermediklerini ortaya koymaktadır. Halbuki çevrenin korunmasında tasarruflu olma kadar çevreye katkı sağlamak da önem arz etmektedir.

Çevrenin korunması tabiatın bir bütün olarak algılanmasıyla mümkündür. İslam, Hristiyanlık, Yahudilik ve diğer din mensupları kendi dini ve insani değerlerine samimiyetle döndüklerinde tabiatın ve çevrenin korunmasına yönelik gerekli motivasyona kavuşacaklardır. Böylece kozmik evrenin bir yansıması olan dünyada yaşayan bizlerin çevre bilincinin beklenen düzeye ulaştığı görülecektir.

Son olarak, dindarlık-çevre duyarlılığı ilişkisini ele alan çalışmaların artması gerektiği kaçınılmazdır. Daha geniş ve çeşitli demografik özellikler taşıyan örneklemlerle yapılacak olan çalışmalarda dindarlığın ve çevreci davranışların farklı boyutlarını ölçen

ölçeklerin kullanılması değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konulması açından yararlı olacaktır. Bununla birlikte örneklemden seçilen belli sayıdaki katılımcı ile derinlemesine mülakat yapılması, söz konusu ilişkinin daha detaylı olarak anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

ALLPORT Gordon W., ROSS J. Michael, "Personal Religious Orientation and Prejudice", Journal of Personality ans Social Psychology, S. 5, ss. 432-443.

ARMAĞAN Servet, "İslam Çevre Hukukunun Genel Esasları", *İnsan ve Çevre Sempozyum Tebliğleri*, haz. Mustafa Aykaç, Selim Argun, İstanbul: İnsanlığa Hizmet Vakfı, 1992, ss. 243-259.

ARMANER Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, C.1, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980.

AYDIN Hüseyin, *Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşımlar*, Ankara: TDV Yayınları, 2009.

AYTEN Ali, " 'Sahip Olma' Mı 'Emanet Görme' Mi? -Çevre Bilinci Ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C: 10, Sayı: 2, 2010, ss.203-233.

BACHELOR Martine, "Taşlar Bile Gülümser", *Budizm ve Ekoloji*, ed. Martine Bachelor, Keery Brown, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, ss. 20-41.

BATCHELOR Stephen, "Ganj'ın Kumları", *Budizm ve Ekoloji*, ed. Martine Bachelor – Keery Brown, çev. Gülseren Kozak, Vedat Diker, Şahin Sancar, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, ss. 60-72.

BAYRAKDAR Mehmet, *İslam ve Ekoloji*, Ankara: DİB Yayınları, 1997.

BAYRAMOĞLU YILDIRIM Ferzan, *Çevre Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kent Basımevi, 1992.

BEKTAŞ Cengiz, "Kültürel, Güzelduyusal Kirlenme", *İnsan Çevre Toplum*, ed: Ruşen Keleş, İstanbul: İmge Kitabevi, 1992.

BİRAND Kamıran, "Dinin Mahiyeti Üzerine", Ankara: *AÜİFD*, C.6 S. 4, 1959, ss. 120-134.

BREUILLY Elizabeth, "Tanrı'nın Yarattığını Korumak", *Hristiyanlık ve Ekoloji*, ed. Elizabeth Breuilly, Martin Palmer, çev. Mehveş Kayani, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, ss.

CANAN İbrahim, "İslamda Çevre Çok Buudludur", *Uluslararası Çevre ve Toplum Sempozyumu* Bildirileri İstanbul, 12-13 Nisan 1997, İstanbul: İbb Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997, ss. 193-211.

----------, *Ayet ve Hadislerin Işığında Çevre Ahlakı*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1995.

CİRHİNLİOĞLU Fatma Gül, *Din Psikolojisi*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014.

ÇEPEL Necmettin, *Doğa Çevre Ekoloji ve İnsanlığın Ekolojik Sorunları*, 1.b., İstanbul: Altın Kitaplar, 1992.

ÇOKADAR Hulusi, TÜRKOĞLU Aziz, GEZER Kudret, "Çevre Sorunları", *Çevre Bilimi,* ed. Mustafa Aydoğdu, Kudret Gezer, Ankara: Anı Yayıncılık, 2009.

CLARK Walter Houston, *The Psychology of Religion,* New York: 1958.

DARTMA Bahattin, *Kur'an ve Ekoloji*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.

DE SİLVA Lily, "Ruhumun İçinde Sefa Bulduğu Tepeler", *Budizm ve Ekoloji,* ed. Martine Bachelor, Keery Brown, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, ss.42-59.

DRAZ M. Abdullah, *Din ve Allah İnancı*, çev. Bekir Karlığa, İstanbul: Bir Yayıncılık, t.y.

EL-HALİFE Abdullah H.M, "İslam'da Suç Eğilimine Karşı Koruyucu Bir Mekanizma Olarak Dindarlık", çev. Mehveş Kayani, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi,* C.2, S. 2, 1994, ss. 9-20.

EVKURAN Mehmet, "Çevre Bilincinin Teolojik Temelleri Üzerine", *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu,* C. 2 ,ed. Fahri Kayadibi, İstanbul, 2008, ss. 35-48.

FERSAHOĞLU Yaşar, *Dinler ve Çevre*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.

FREUD Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, Ankara: Alter Yayıncılık, 2015.

FROMM Erich, *Psikanaliz ve Din*, İstanbul: Say Yayınları, çev. Elif Erten, 2006.

GERAY Cevat, "Çevre İçin Eğitim", *Çevre İnsan Toplum,* ed: Ruşen Keleş, İstanbul: İmge Kitabevi, 1992, s. 227.

GUÉNON René, *Doğu Düşüncesi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

GÜLER Çağatay, *Çevre Sözlüğü*, 1. b., Ankara: Saypa Yayınları, 1994.

GÜNGÖREN Ömer Cemal, Bhagavad-Gita Tanrı'nın Şarkısı, İstanbul: Yol Yayınları, 2001.

GÜRDOĞAN Ersin Nazif, "Sınırsız Büyümenin Ekonomik Çevresel ve Kültürel Etkileri" *İnsan ve Çevre Sempozyum Tebliğleri,* haz. Mustafa Aykaç, Selim Argun, İstanbul: İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları, 1992, ss. 43-53.

----------, *Kirlenmenin Boyutları*, İstanbul: İz Yayıncılık, 5.b. 2017.

GÜRSEL Deniz, *Çevresizsiniz*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.

HADİSLERLE İSLAM, C. 3, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.

HÖKELEKLİ Hayati, *Din Psikolojisi*, 9.b., Ankara: TDV Yayınları, 2011.

İSLAM Beyhan, *Ekoloji Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2000.

İSLAMOĞLU Ahmet Hamdi, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*, İzmit: Beta Yayınları, 2009.

JAMES William, *The Varities of Religious Experience*, London: The Fontana Library Theology and Philosophy, 1960.

JARDINS Des, *Çevre Etiğ*i, çev. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi, 2006.

JUNG C.G, *Din ve Psikoloji*, İstanbul: İnsan Yayınları, çev. Cengiz Şişman, 1993.

----------, *Keşfedilmemiş Benlik*, İstanbul: İlhan Yayınevi, çev. Barış İlhan, 1999.

KARPUZCU Mehmet, *Çevre Kirlenmesi ve Kontrolü*, 11. b., İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2010.

KAYIKLIK Hasan, "Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 15, 2003, ss. 121-138.

KELEŞ Ruşen, "İnsan Çevre Toplum", İstanbul: İmge Kitabevi, 1992.

----------, HAMAMCI Can, *Çevrebilim*, 3. b., Ankara: İmge Kitabevi, 1998.

----------, HAMAMCI Can, ÇOBAN Aykut, *Çevre Politikası*, 6. b., Ankara: İmge Kitabevi, 2009.

KIŞLALIOĞLU Mine, BERKES Fikret, *Çevre ve Ekoloji*, 5. b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.

KOCATAŞ Ahmet, *Ekoloji ve Çevre Biyolojisi*, 2. b., İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1994.

KÖKTAŞ M. Emin, *Türkiye'de Dini Hayat "İzmir Örneği"*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.

KÖSE Ali, AYTEN Ali , *Din Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

----------, *Freud ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

KUR'AN-I KERİM Açıklamalı Meâli, Ankara: TDV Yayınları, 2007.

KUTSAL KİTAP Eski ve Yeni Antlaşma, 1.b., İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001.

MASRİ El-Hafız B.A., "İslam ve Ekoloji", *İslam ve Ekoloji*, ed. Fazlun Khalid, Joanne O'Brien, çev. Murat Çitfkaya, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, ss. 13-36.

MEHMEDOĞLU Ali Ulvi, *Dindarlarda Ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma İstanbul Örneği*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

MERT Muhit, "Çevre Bilinci Oluşturmada İslam'ın Katkısı Üzerine", *Uluslararası Çevre Ve Din Sempozyumu Bildirileri (15-16 Mayıs),* C.2., ed. Fahri Kayadibi, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008, ss. 25-31.

MOORE Teery, "Dini Değerler ve Çevre Krizi" , *Uluslararası Çevre ve Toplum Sempozyumu (12-13 Nisan),* İstanbul: İbb Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997, ss. 212-226.

NASR Seyyid Hüseyin, *Makaleler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

----------, *Tabiat Düzeni ve Din*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.

----------, *İslam'ın Kalbi*, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2002.

----------, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, çev. Şehabettin Yalçın, 2.b., İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.

NORTHBOURNE Lord, *Modern Dünyada Din*, çev. Şehabettin Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

OK Üzeyir, "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C:8 Sayı: 2, 2011, ss. 528-549.

OKUMUŞ Ejder, *Gösterişçi Dindarlık*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.

OLGUN Hakan, "Yahudi-Hristiyan Gelenekten Moderniteye Çevre Sorunu", *Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri,* C. 1, ed. Fahri Kayadibi, ss. 61-69.

ÖZDEMİR İbrahim, YÜKSELMİŞ Münir, *Çevre Sorunları ve İslam*, Ankara: DİB Yayınları, 1995.

ÖZEY Ramazan, *Çevre Sorunları*, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2001.

ÖZTAN Yılmaz, *Çevre Kirlenmesi*, Trabzon: Karadeniz Üniversitesi Basımevi, 1985.

PAGE Ruth, "İncil ve Tabii Dünya*"*, *Hristiyanlık ve Ekoloji,* ed. Elizabeth Breuilly, Martin Palmer, çev. Mehveş Kayani, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, ss. 36-54.

----------, "Tabii Dünya İle İlgili Olarak İncil'in Hristiyan İnancı Üzerindeki Etkisi", *Hristiyanlık ve Ekoloji,* ed. Elizabeth Breuilly, Martin Palmer, çev. Mehveş Kayani, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, ss. 55-70.

PAZARLI Osman, *Din Psikolojisi,* Ankara: Remzi kitabevi, 1982.

PEKER Hüseyin, *Din Psikolojisi,* İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.

PRIME Ranchor, *Hinduizm ve Ekoloji,* Çev. Mehveş Kayani, Vedat Diker, Mehmet Demirhan, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997.

ROSE Aubrey, "Hayvan Hakları", *Yahudilik ve Ekoloji*, ed: Aubrey Rose, çev. Mehmet Demirhan, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, ss. 92-97.

----------, "Yahudi İnancına Giriş", *Yahudilik ve Ekoloji*, ed. Aubrey Rose, çev. Mehmet Demirhan, İstanbul: İgdaş Yayınları.

SCHUMACHER E.F., *Küçük Güzeldir*, çev. Osman Deniztekin, İstanbul: e Yayınları, 1979.

SOLOMON Norman, "Yahudilik ve Çevre", *Yahudilik ve Ekoloji*, ed: Aubrey Rose, çev. Mehmet Demirhan, İstanbul: İgdaş Yayınları, 1997, ss. 43-82.

SÖNMEZ Necmi, "Çevre Toprak ve İnsan", *İnsan Çevre Toplum*, ed. Ruşen Keleş, İstanbul: İmge Kitabevi, 1992.

SUBAŞI Necdet, "Türkiye Dindarlığı: Yeni Tipolojiler*", İslâmiyat Dergisi,* C. 5, S. 4, ss. 17-40.

TÜMER Günay, KÜÇÜK Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1988.

ULUĞ S. Erol , "Çevre Kirlenmesinin Boyutları", *İnsan Çevre Toplum,* ed. Ruşen Keleş, İstanbul: İmge Kitabevi, 1992.

USLU İbrahim, *Çevre Sorunları*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

UŞAK Muhammet "Çevre Nedir?", *Çevre Bilimi*, ed: Mustafa Aydoğdu, Kudret Gezer, b., Ankara: Anı Yayıncılık, 2009.

UYSAL Veysel, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, İstanbul: DEM Yayınları, 2006.

ÜNAL Vehbi, *Çevre Sorunları Ve Dindarlık İlişkisi Kayseri Örneği,* (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, 2010.

VERGOTE Antoine, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1999.

YAPICI Asım, "Dini Yaşayışın farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C.2, S. 2, 2002, ss. 75-117.

----------, *Ruh Sağlığı ve Din,* Adana: Karahan Kitabevi, 2007.

YAVUZ Fehmi, KELEŞ Ruşen, *Çevre Sorunları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.

YENİÇERİ Celal, *Hz. Peygamber'in Çevreciliği*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.

YILDIRIM Münir, *Çevre ve Din Kutsalın Tabiattaki Formları*, Adana: Karahan Kitabevi, 2016.

YILMAZ Ensar, "Hint Kültüründe ve Tek-Tanrılı Dinlerde Çevre Toplum İlişkisi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12 S. 1, 2010, ss. 25-48.

ZINNBAUER Brian J., PARGAMENT Kenneth I., "Dindarlık ve Maneviyat", *Din ve Maneviyat Psikolojisi*, çev. Sevde Düzgüner, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013.

EKLER

Ek 1: Anket Formu

Değerli Katılımcı;

Bu anket formundaki bilgiler Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'nde hazırlanan yüksek lisans çalışmasında kullanılacaktır. Soruları yanıtlama hususunda göstereceğiniz samimiyet araştırma sonuçlarının doğru bir şekilde değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple tüm soruları dikkatli bir şekilde okuyarak seçeneklerden görüşlerinizi en iyi biçimde yansıtan ifadeyi işaretleyiniz. Lütfen hiçbir soruyu yanıtsız bırakmayınız.

Katılımınız ve değerli cevaplarınız için teşekkür ederim.

Danışman: Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK
Tezi Hazırlayan: Hilal Nur KAVALCI

1. Cinsiyetiniz: **Erkek:** (….) **Kadın:** (….)

2. Yaşınız: **1)** 18–25 yaş **2)** 26–30 yaş **3)** 31–40 yaş **4)** 41–50 yaş **5)** 51–60 yaş **6)** 61 ve üzeri

3. Medeni Durumunuz: a) Bekar **b)** Evli **c)** Boşanmış **d)** Eşi vefat etmiş

4. Eğitim Durumunuz: a) Okuma-yazma bilmiyorum **b)** İlkokul mezunuyum **c)** Ortaokul mezunuyum

d) Lise mezunuyum **e)** Üniversite mezunuyum

Aşağıdaki ifadeleri okuyarak sizin için uygun olan şıkkın karşısına (X) işareti koyunuz.	**Hiç Katılmıyorum**	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Tamamen Katılıyorum**
1. Temizlik yaparken suyu israf etmemeye özen gösteririm.					
2. Dişlerimi fırçalarken suyu kapatırım.					
3. Ekmek kullanımında israf etmemeye çalışırım.					
4. Müsvedde kâğıtları değerlendiririm.					
5. Evimde düşük enerji harcayan ampuller kullanırım.					
6. Herhangi bir elektronik alet alırken enerji tasarrufu yapanları tercih ederim.					
7. İzlemediğim zamanlarda TV'yi uzaktan kumandadan kapatmak yerine tamamen kapatırım.					
8. Çevre problemleriyle ilgili bilgilendirme toplantılarına katılırım.					
9. İnsanları çevre sorunları ve küresel ısınmayla ilgili bilgilendirmek için faaliyetlerde (broşür dağıtmak, konuşma yapmak vs) bulunurum.					
10. Ağaç dikme kampanyalarına katılırım (bizzat ağaç dikerek ya da bağışta bulunarak vb).					
11. Çevre kirliliğini protesto eden gösterilere katılırım.					
12. Çevresel problemler ve çözüm yolları konusunda okumalar yaparım.					
13. Kullanılmış pilleri atık pilleri toplayan özel kuruluşlara ulaştırırım.					
14. Çevreyi korumak için plastik yerine cam kullanmaya özen gösteririm.					

Aşağıda verilen ifadelerden sizin için en uygun olanını (X) işareti ile belirtiniz.	**EVET**	**HAYIR**
1. Dinimin hayatımdaki diğer bütün işlerde yer alması için çok uğraşırım.		
2. Bazen sosyal ve ekonomik şartlar gereği dini inançlarıma aykırı davranmamın zorunlu olduğunu düşünürüm.		
3. Din özellikle önemlidir çünkü yaşamın anlamıyla ilgili pek çok soruya cevap verir.		
4. Dinin bana en büyük faydası, üzüntü ve talihsizlik anlarımdaki rahatlatmasıdır.		
5. Bütün hayata bakışımın arkasında dini inançlarım yer almaktadır.		
6. İyi sosyal ilişkiler kurmak için dini sosyal bir çevre en önemli yerdir.		
7. Dini sosyal bir çevreye takılmamın nedenlerinden biri, bu tür ortamlarda kabul görmeme yardımcı olmasıdır.		
8. Allah'ın varlığını oldukça sık bir biçimde hissetmekteyim.		
9. Mecburi kalmadıkça ibadetlerimi aksatmam.		
10. İbadetin amacı mutlu ve huzurlu bir yaşam elde etmektir.		
11. İbadetin temel hedefi sıkıntılardan korunmak ve rahata kavuşmaktır.		
12. Dine ilgi duymamın temel nedeni, dini sosyal çevrelerde hoş sosyal etkinliklerin yer almasıdır.		
13. Dini kitap ve dergiler okurum.		
14. Dine inanmama rağmen hayatta çok daha önemli şeylerin bulunduğunu düşünüyorum.		
15. Ahlaklı yaşadığım sürece neye inandığım o kadar da önemli değil.		

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Hilal Nur KAVALCI
Tez Adı	Çevreci Davranışlarda Bulunma ve Dindarlık İlişkisi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 06.09.2019

İmza :